

FORSKNINGSRAPPORT

2007:03

Eva-Lena Haag
Signild Risenfors

Jämställdhet, islam och fram- tidsdrömmar

En intervjustudie om muslimska gymnasieflickor

Jämställdhet, islam och framtidsdrömmar

En intervjustudie om muslimska gymnasieflickor

Författare:
Eva-Lena Haag
Signild Risenfors
Högskolan Väst

JÄMSTÄLLDHET, ISLAM OCH FRAMTIDSDRÖMMAR. EN INTERVJUSTUDIE OM MUSLIMSKA GYMNASIEFLICKOR

Kontaktinformation

Eva-Lena Haag, tel: 0520 - 22 37 84, e-post: eva-lena.haag@hv.se

Signild Risenfors, tel: 0520 - 22 38 09, e-post: signild.risenfors@hv.se

Högskolan Väst, Institutionen för individ och samhälle, Avdelningen för utbildningsvetenskap och språk, 461 86 Trollhättan

Högskolan Västs forskningsrapporter finns tillgängliga på www.hv.se

Forskningsrapport 2007:03

Copyright © Eva-Lena Haag och Signild Risenfors 2007

Distribuerad av: Högskolan Väst

ISSN: 1653-459X

Tryck: Grafikerna Livréna i Kungälv AB, 2007

Sammanfattning

Ofta hörs kritiska röster kring islam som en kvinnoförtryckande religion, ibland till och med som en religion som vill föra oss tillbaka till ett förgånget samhälle. Samtidigt finns muslimska kvinnor som menar att det är just deras tro som stärker dem som kvinnor och som människor. Underlaget till denna rapport är unga muslimska flickors berättelser om sina liv i Sverige. Skola, fritid och framtid står i fokus i våra samtal, men i vårt möte med flickorna återges olika livssituationer, drömmar och tankar.

I första kapitlet presenterar vi vår studie och vårt tillvägagångssätt. Vi har gjort kvalitativa intervjuer och använder oss av ett intersektionellt perspektiv på religion och kön.

I kapitel två visar vi en komplex bild av olika värderingar, hållningar och förklaringsmönster. I detta kapitel har vi låtit flickorna själva träda fram i texten genom ganska långa citat och ge sin syn på livet som muslimsk flicka. På så sätt träder nyanser fram i materialet och bäddar för en djupare förståelse för olika sätt att leva som muslim i Sverige.

I del tre diskuterar vi hur flickorna förhåller sig till religion i ett vidare perspektiv. I vår studie blir tre olika muslimska diskurser - en global, en kulturell och en sekulär – synliga.

Förord

Rapporten har initierats av oss efter flerårigt arbete med frågor kring mångkultur och kön. Arbetet har finansierats med bidrag från LUN (Läraryrkesutbildnings- och forskningsnämnden). Kostnader för tryckning har erhållits från institutionen för Individ och samhälle. Det är flera som förtjänar ett tack, men först och främst vill vi rikta ett stort tack till de flickor som vi har intervjuat. Tack till Inga Wernersson och Kerstin von Brömssen som båda har läst och haft värdefulla synpunkter på vårt innehåll. I slutredigeringen av vårt manus har Inga varit ytterligare en gång behjälplig. Tack för det! Kerstin von Brömssen och Eva Gannerud uppmuntrade oss att lägga fram delar av texten i forskarutbildningskursen Intersektionalitet på Göteborgs universitet, vilket vi är tacksamma för. Tack till Jan-Erik Perneman som ställde sig bakom vår forskningsansökan samt har läst och kommenterat vårt material. Vi vill också tacka vår kollega Sevtap Gurdal för läsning och kommentarer.

I första hand riktar sig rapporten till lärarstudenter, men den vänder sig också till alla som är intresserade av frågor kring genus och religion. Vår förhoppning är att rapporten ska fungera som utgångspunkt för samtal och diskussioner på seminarier och i andra sammanhang. Våra analyser och exempel i kapitel tre är därför modeller som vi hoppas väcker intresse och engagemang.

Eva-Lena Haag är fil lic i etnologi och arbetar som universitetsadjunkt på Högskolan Väst, där hon undervisar på lärarprogrammet i genusvetenskap, mångkultur och kvalitativ metod.

Signild Risenfors är magister i religionsvetenskap och doktorand i pedagogik samt arbetar som universitetsadjunkt i svenska språket och med mångkulturfrågor på HögskolanVäst.

Vänersborg 2007-06-15

Eva-Lena Haag

Signild Risenfors

Innehållsförteckning

Förord.....	1
Innehållsförteckning	2
DEL 1	6
Syfte och utgångspunkter.....	6
Teoretiska utgångspunkter.....	6
Konstruktioner.....	6
Diskurser.....	7
Intersektioner.....	8
Religion och kön.....	10
Religion som vetenskap.....	10
Religion och samhälle.....	11
Kön, feminism och jämställdhet.....	12
Tillvägagångssätt	14
Empiri.....	14
Analyser.....	16
DEL 2: FEM BERÄTTELSE	17
Berättelse 1 Kontroll och förhandlingar	17
Umgänge, skola och utbildning	17
Social kontroll.....	19
Religion och traditioner.....	20
Berättelse 2 Trygghet och främlingskap.....	24
Religion och slöjor.....	24
Äktenskap.....	25
Skilsmässa och månggifte.....	26
Berättelse 3 Utbildning och framtid	27
Skola och fritid.....	28
Kön och jämställdhet.....	29
Religion.....	30
Självständighet och framtid.....	32
Berättelse 4 Ansvar och självständighet	37
Skola.....	38

Fritid.....	40
Framtid.....	43
Berättelse 5 Ryktesspridning och vänskap	45
Fritid.....	46
Flickor och pojkar.....	49
Skola.....	51
Framtid.....	51
DEL 3: MAKTORDNINGAR OCH MOTDISKURSER.....	54
Formandet av gemensamma och åtskiljande berättelser.....	54
Gemensamma berättelser.....	57
Variationer och motsägelser i flickornas berättelser.....	59
Tre diskurser	61
Global muslimsk diskurs.....	62
Kulturell muslimsk diskurs.....	64
Kritisk muslimsk diskurs.....	66
Vad är det som växer fram?	68
REFERENSLITTERATUR:	71

I de samhällspolitiska debatter som har förts och förs i media betraktas muslimer ofta som en enhetlig grupp, där flickor beskrivs som förtryckta och styrda av patriarkala strukturer. I talet om det ”muslimska” sker det en polarisering mellan ”muslimskt” och ”svenskt” som förstärks och upprätthålls av normer i samhället. Gränser kan upprätthållas av grupper gentemot varandra och medverka till att stärka och bevara den egna gruppens värderingar. Men både normer och gränser är föränderliga. Om vi vänder blicken mot det samhälle som religionen formar och formas av kan vi också konstatera en annan gränssättning, den som går inom religioner. Fundamentalistiska och modernistiska förhållningssätt finns i alla religioner och skapar kontaktnät över religionsgränser. Under hösten 2006 pågick en religionsdebatt knuten till kristendomen, där huvudaktörerna var pingströrelsen och humanisterna (f d Humanetiska förbundet), vilka delar en förhållandevis tydlig och väldefinierad religionsdefinition som plattform för sin argumentation. Kanske var detta en reaktion på den alltmer utbredda privatreligiositeten, som kan upplevas som en fara för såväl troende som ateister. Religionsdebatter fortsätter på kultursidorna i svenska dagstidningar och berör ofta religiösa traditioner i ett mångkulturellt samhälle. Hur ser då islams möte ut i debatten och i förhållande till den privatreligiositet som sägs vara utbredd i Sverige? Allt oftare deltar muslimer i debatter, till exempel om avbildningar eller framställningar av Jesus eller Muhammed, något som skapar nya mötespunkter eller avgränsningar. I debatten börjar också en mer mångfacetterad bild av islam framträda.

Vår avsikt är att, mot bakgrund av det ökade talet om religionens roll i samhället, undersöka hur muslimska flickor talar om sig själva och sin framtid i förhållande till tal och normer om kön och religion. I samtal görs tankar explicita och möjliga att förhålla sig till. Med hjälp av intervjuer vill vi synliggöra komplexiteten i att formas till muslimsk kvinna och bo i Sverige. I våra samtal förhandlar, formar och omformar flickorna sina positioner som flicka och muslim i förhållande till möjliga normer.

Hur upplever flickorna själva att det är att gå på gymnasiet och vara flicka och muslim? Vad ser de som dilemman och vad ser de som självklart och enkelt? Vad känner de som centralt respektive perifert i sina liv? Vilka budskap möter flickorna i sin omgivning och vilka är aktörerna som står bakom? I vilket namn agerar de? Vilka strategier använder de? Vilka blir konsekvenserna för de muslimska flickorna?

Del 1

Syfte och utgångspunkter

Utgångspunkterna för vår studie är att se i vad mån och på vilket sätt flickorna deltar i formandet och omformandet av sig själva i förhållande till diskurser, samtalsmönster, om kön och religion. Vi har uppmanat flickorna att prata om sig själva, sina tankar och erfarenheter av islam och kön. Vårt syfte är att visa hur konstruktionen av ”muslimsk flicka” formas och omformas med hjälp av olika, ibland motsatta, diskurser om kön och religion.

Vår rapport består av tre delar. Inledningsvis redogör vi för våra teoretiska utgångspunkter. Här beskriver vi också hur vi har gått tillväga vid våra intervjuer och vilka etiska överväganden vi har gjort. I del två presenteras fem teman ur våra intervjuer. I del tre tolkar och diskuterar vi vårt material.

Teoretiska utgångspunkter

Under de senaste decennierna har religionsfeminism lyfts fram och ifrågasatt patriarkala strukturer både i samhälle och i religionstolkning. Feministiska läsningar av religiösa texter kräver att traditionella religiösa tolkningar problematiseras och ifrågasätts. I detta kapitel tar vi inledningsvis upp religion och kön som konstruktioner, diskurser och intersektioner.

Konstruktioner

Religion och kön konstrueras i både tal och handling. Vårt intresse riktas alltså emot hur bilden av ”den muslimska unga kvinnan” formas och omformas, synliggörs och förmedlas av flickorna själva. Den kunskap vi människor får om världen eller ”verkligheten” är redan tolkad kunskap, eftersom människan lever i ett sammanhang, en kultur som påverkar hennes tolkningar av världen. Det innebär ett kritiskt förhållningssätt till objektivitetsbegreppet, på vilken mycket kunskap vilar. Samhällsvetenskap studerar människor som ingår i ett sammanhang (”verkligheten”) och där synen på världen (”verkligheten”) uppfattas som kultur- och historiespecifik, vilket innebär att kunskap skapas i social interaktion (jfr Vivien Burr i Winther Jørgensen & Phillips, 2000). Allt som sägs är påverkat av de kulturer som individer verkar inom. Tolkningar av kulturer innehåller en

tidsaspekt (historisk tid, generation), en rumsaspekt (geografisk plats) samt social miljö. En språklig utsaga kan därför inte alltid sägas representera en enda verklighet, utan innebär alltid något mer komplext utanför intervjusituationen. Utsagan säger däremot någonting om den bild flickorna vill förmedla till oss under intervjun. En utsaga är alltså intressant i det att den över huvud taget uttalas, och den är även intressant genom hur den uttalas samt hur den förhandlas i samtalet.

Som intervjuare är vi med om att konstruera samtalen genom att vi ställer ett antal frågor som vi anser är viktiga. I det möte som intervjuerna utgör har vi haft möjlighet att styra undersökningen mot ett visst håll (jfr Cuesta, 2003). Vårt deltagande i samspelet kan alltså ses som en del av hela intervjusituationen, där våra erfarenheter som lärare och forskare inom universitetsvärlden påverkar flickorna både i själva mötet och genom de konsekvenser som mötet för med sig. I detta sammanhang har vi försökt att ta fasta på två nyckelbegrepp: ”möte” så som det beskrivs i Perneman & Branzell Hermelin (2002) och ”reflexiv tolkning” som den beskrivs i Alvesson & Sköldberg (2000). I alla möten finns risker för utnyttjande och maktövergrepp, men i möten finns också möjligheter som inbjuder till reflektion och förändring för alla deltagande parter.

Diskurser

Människors interaktion är komplex och dynamisk något som gör det möjligt och intressant att identifiera underliggande mönster i språk och handling, vilket vi har haft för avsikt att göra. Samtalsmönster kan vara generella, d v s hur kommunikativa mönster och förhandlingar äger rum (Woofitt, 2001), även om de samtal som förs i studien inte går att generalisera. Genom studium av språket i användning och språkets funktion kan flickornas tal om skola, fritid och framtid i de undersökta kontexterna synliggöra diskursiva mönster, *alltså ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen)* (Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s7). Begreppet diskurs är både svårdefinierat och kontroversiellt. Vi väljer ändå att använda det eftersom det är etablerat när det gäller analys av språkbruk och det upphäver den distinktion mellan ”föreställningar om” och ett yttre objekt, vilket ligger i linje med våra teoretiska utgångspunkter (jfr Bergström & Boréus, 2000). Språkbruket är centralt i all form av diskurs, där syftet är att synliggöra makt och ojämlikhet (jfr de los Reyes & Mulinari 2005, Winther Jørgensen & Phillips, 2000). Diskurs kan i vår studie beskrivas som:

Ett begrepp som har många och omstridda betydelser och som definieras olika beroende på vilken disciplin och vilka teoretiker som använder det. Generellt kan man säga att en diskurs är en uppsättning utsagor, talade eller skrivna i ett bestämt socialt sammanhang, liksom de mer eller mindre uttalade ses som uttalade regler

som reglerar vad om ”kan” och ”inte kan” sägas eller skrivs i detta sammanhang (Johansson 2005:32).

Citatet ovan visar att det är möjligt att använda diskurs på olika sätt. Vi har använt diskurs i sammanhang som hänför till uttalanden, regler och sätt att beskriva religion och kön.

I återgivning och analys av flickornas samtal är avsikten att visa både det specifika och det gemensamma i flickornas berättelser. Kvalitativ forskning har fokus på det specifika, vilket gör att utförliga redogörelser ger möjligheter för läsaren att själv bedöma överförbarhet till andra kontexter (Geertz, 1973, Bryman, 2001, Alvesson & Sköldberg, 2000). Detaljstudier kan skapa en ny bild av något tidigare bekant eller studerat.

Ibland görs en åtskillnad mellan deskriptiva och analytiska studier. Deskriptiva är redovisande och beskrivande, medan analytiska är både beskrivande och tolkande. I vår studie är det inte möjligt att göra en klar åtskillnad mellan redovisning och tolkning. De redovisningar vi presenterar växlar mellan beskrivande och tolkande nivåer. Det är svårt att beskriva fenomen utan att ha ett teoretiskt perspektiv; all kunskap är perspektivbunden (Öhlander, 1999). Vår studie tar fasta på processer snarare än statiska bilder, samtidigt som det är bilder av muslimska flickor som presenteras. Vårt syfte är alltså att vi vill visa processerna och komplexiteten bakom bilderna.

Känslan av tillhörighet i familj, bland vänner, i en lokal förening/församling eller i en muslimsk världsvid gemenskap kan framstå som en styrka och ge trygghet. Däremot är gemenskaper aldrig fria från maktasymmetri, och i intervjuerna ger flickorna uttryck för att de kan uppleva begränsningar, dels som flickor gentemot bröder, fäder och manliga släktingar, dels som muslimer gentemot icke-muslimer i Sverige och världen. I mötet mellan olika religiösa diskurser sker en ömsesidig påverkan där det händer någonting med diskurserna, t ex kan religiösa diskurser utmanas och förändras genom motdiskurser (jfr de los Reyes & Martinsson, 2005).

Intersektioner

Olika teorier ger olika kunskap om världen. Inom humaniora och samhällsvetenskap ses människan som i huvudsak formad av den omgivning där hon växer upp. Den geografiska platsen ”rummet” och tiden (generation), samt den sociala miljön medverkar till att forma människors livsvillkor. Många aspekter kan läggas till som kön, etnicitet (”ras”), ålder, sexualitet och inställning till religion, vilka kan ses som grundläggande för att forma människors olika villkor, inte minst genom det bemötande människor får av andra. De olika kategorierna samverkar

och påverkar varandra på olika sätt i olika situationer (jfr Wernersson, 2006). I ett senmodernt samhälle där kategoriseringar som social miljö, kön, religion, etnicitet och sexualitet inte är lika enkla att uttyda behövs ett annat tillvägagångssätt. Vi har valt att använda intersektionalitet som analysmetod, dels för att försöka analysera makt, dels för att se vad som händer då kön, religion och ålder påverkar varandra. Intersektionalitet som begrepp har förts fram och fått betydelse, framförallt inom genusforskning. Begreppet kan hänföras till poststrukturalistiska, postkoloniala teorier samt black feminism. Inom feministisk forskning har maktordningar mellan könen synliggjorts med hjälp av intersektionalitetsbegreppet. (jfr de los Reyes, Mulinari, 2005, Lycke, 2005, Martinsson, 2006). Det har förekommit kritik mot feministiska teorier som går ut på att feminism enbart har betonat kön och inte problematiserat samband (intersektion) med t ex religion, ”ras” och klass. Den vita medelklasskvinnan har representerat feminismen, medan ”rasifierade” kvinnor och arbetarklasskvinnor har varit osynliga eller uppfattats som ”de andra” inom feministiska diskurser (jfr de los Reyes, Mulinari, 2005, Ambjörnsson, 2004).

Analyser av kön, religion och etnicitet (”ras”), samt nationalitet och ålder tar fasta på verbet ”göra” och inte på verbet ”vara”. I vår studie visas hur flicka och muslim, ”görs”, inte hur det ”är” i flickornas utsagor. Förutom att intersektionalitet är ett analytiskt begrepp som kan vara till hjälp för att visa hur makt uppstår, är det möjligt att använda begreppet politiskt för att förändra ojämlika samhällsordningar. Då får det emancipatoriska konsekvenser för såväl kön som religion (jfr Yuval-Davis, 2005). Religionsfeminism handlar alltså inte enbart om att synliggöra kvinnor i religionen, utan om *att förändra det teologiska innehållet och de teologiska uttrycken så att kvinnor och män ges lika värde* (Eriksson, 2004, s 13). I poststrukturalistiska teorier kan det ibland vara svårt att skilja mellan politiska, emancipatoriska och vetenskapliga syften då vardagssamhälle och vetenskapligt samhälle är alltmer sammanvävt. I föreliggande studie ansluter vi oss till en definition av intersektionalitet enligt Søndergaard: intersektionalitet ska förstås som *a conceptual contribution that gathers and redirects theoretical and empirical endeavours within a range of different critical research traditions* (2005, s 191). Vi vill alltså ansluta oss till ett begreppsmässigt fält, där det sker en förnyelse av teori och empiri samt där kritiska ansatser till kön och religion ryms. Religion har, till skillnad från kön, knappast funnits med som kategori inom intersektionalitetsforskning, vilket vi ser som en brist. Religion som företeelse har funnits i alla tider och på alla platser, även i sekulariserade miljöer.¹ Religiös miljö präglar det sociala livet, människors självuppfattning, tillhörighet och värdegrund. Det innebär alltså att även icketroende konfronteras med religion och religionens konsekvenser i sina liv. I denna studie vill vi lyfta fram religion som intressant

¹ Sekulariseringsbegreppet är problematiskt. Invändningar har bl a handlat om att det är svårt att komma åt människors tro och livsfrågor bakom statistik kring kyrkogång och gudsuppfattningar, vilket sekulariseringsbegreppet oftast hänförs till i religionssociologiska undersökningar.

företeelse i en ”sekulär” kontext. Genom att lyfta fram någonting som icke-religiöst framträder motsatsen automatiskt som religiös.

Religion och kön

Vi kommer i detta avsnitt att diskutera religionsbegreppet som vetenskaplig disciplin och knyta det till intersektionalitetsbegreppet. I avsnittet ges även en introduktion till islam.

Religion som vetenskap

Religionsbegreppet har diskuterats och definierats inom såväl vetenskapliga discipliner som inom samhälleliga religiösa praktiker. De vetenskapliga definitionerna på religionsbegreppet är många. Redan 1912 samlade religionspsykologen Leuba in ett femtiotal definitioner av olika författare och i dag har antalet utökats till över 250 stycken (von Brömssen, 2003, s 39). Inom disciplinen religionsvetenskap definieras religion ofta utifrån dikotomin substantiellt och funktionellt.² De substantiella definitionerna beskriver vad religion är, medan de funktionella beskriver vad religion gör (McGuire, 2002). Otterbeck (2000, s 21 ff) och Sander & Andersson, (2005, s 53 ff) lyfter emellertid fram det gemensamma mellan substantiellt och funktionellt genom att lägga fokus på det som är användbart. I vår studie tar vi fasta på ”görandet”, det funktionella, mer än ”varandet”, det substantiella, men i likhet med Otterbeck och Sander & Andersson menar vi att en substantiell definition kan användas tentativt, prövande, då vi i vår studie utgår från flickornas eget ”görande” av religion. Det innebär att även om fokus i vår studie ligger på religionens funktionella sida, är den substantiella också närvarande. En religiös tillhörighet innebär på så sätt ett förhållningssätt inom ramarna för en bekännelse och en tradition.

Religion har ofta diskuterats i förhållande till kultur, och en åtskillnad mellan begreppen har i många fall gjorts. Vi menar emellertid att religion och kultur är sammanvävt; all religion formas och tolkas i ett kulturellt sammanhang (jfr Otterbeck, 2000 von Brömssen, 2003, Andersson & Sander, 2005). Som intersektionell analyskategori sammanflätas religion i vår undersökning med kön och ålder. För det första fungerar religion, tillsammans med kön och ålder, som en bas för undersökningen; flickorna har intervjuats i och med att de själva betecknar

² En substantiell definition anger kriterier som kännetecknar ett föremål, t ex en pall består av ett antal ben samt en sits. En funktionell beskrivning av en pall talar om hur man kan använda den.

sig som muslimer och genom detta markerat en tillhörighet i sina liv. För det andra är religion ett analytiskt begrepp och fungerar diskursivt genom att vi tar fasta på ”talet om” religion i ett specifikt sammanhang, som i vår undersökning utgörs av intervjuer. Religion lyfts, i likhet med kön och ålder, fram som en verksam faktor i vardagen, både på ett individuellt och på ett samhälleligt plan. Flickornas tal om religion får konsekvenser dels på ett direkt plan i deras egna liv, dels på sikt i synen på religion i framtiden. Religion är på så sätt en verksam faktor såväl politiskt, ekonomiskt och kulturellt som i människors sätt att prata med varandra i vardagen.³

Religion och samhälle

Det har ofta hävdats att religion och samhälle hänger intimt ihop i islam. Men detta beror i sin tur på vilket religionsbegrepp som används inom islam. De begrepp som förekommer är dels ”din” som är det snävare av begreppen och avser speciella religiösa handlingar och riter, dels ”mu’amalat” som är det vidare av begreppen och avser de troendes sociala handlingar i ett vidare perspektiv (von Brömssen, 2003, s 44). Islam är även intimt förknippat med korantolkning. I flickornas berättelser återkommer diskussioner kring slöjor, månggifte, äktenskap, skilsmässor, barnuppfostran och lydnad i relation till vad som står i Koranen eller andra normerande texter. Texttolkning är centralt i all religion med kanoniserade skrifter, men när det gäller islam är religionen helt knuten till arabiskan som språk genom att Koranen är nedtecknad på arabiska och varje översättning till viss del uppfattas som en förvanskning av budskapet.⁴

Möten mellan olika uppfattningar fungerar som utgångspunkt för skapandet av nya förhållningssätt. I vissa fall kan möten tendera i att religioner försvinner, medan de i andra fall kan hitta former i sin nya miljö som en integrerad del i eller som

³ Som intersektionell kategori har religion varit ganska osynligt i debatten. Ett undantag är Erica Appelros (2005), som föreslår *religiös proximitet* som analyskategori, ett analysbegrepp som försöker fånga graden av närhet till den gudomliga auktoriteten. Detta hierarkiska system kan fungera både institutionellt och informellt. Det institutionella systemet handlar om religiösa ledares tolkningsföreträde medan det informella handlar om den enskildes andlighet, fromhet eller förhållande till det gudomliga. Appelros lyfter fram detta perspektivs fördelar när religionstillhörighet i sig är viktigare än tillhörighet till en specifik religion. Det finns möjligheter att studera religiösa maktrelationer utan hänsyn till specifika religioner

⁴ Begreppet *qur’ân* betyder ”recitation med hög röst”. Koranen uppfattas som en uppenbarelse som ska traderas muntligt på ett musikaliskt recitatoriskt sätt, inte som en bok som ska läsas. Korantolkning diskuterades redan vid nedtecknandet, ca 20 år efter Muhammeds död, genom att det fanns många dialekter och transkriptionssätt som kämpade om att utgöra norm. Tolkningskonflikter kring uttal och recitationssätt uppstod och kopplades till olika politiska maktcentra (Hedin, 1996, Nordberg, 1988).

motvikt till majoritetssamhället. Islams möte med europeiskt och svenskt samhällsliv samt med europeisk idétradition under senare tid påverkar det vardagliga mötet mellan muslimska flickor och svensk skola eller svenskt samhälle. I dag möter man allt oftare uttryck som etnisk muslim, etnisk jude etcetera. Religionen kan bli en etnisk och social identitetsmarkör snarare än en religiös (Otterbeck, 2000). Vår utgångspunkt är att muslimsk lära/tro är ett komplext mönster, med olika betydelser där vi utgår från hur flickorna definierar sig själva som muslimer. Otterbeck beskriver muslimer i Sverige som varken integrerade eller assimilerade eftersom de fortfarande befinner sig i en så kallad etableringsfas trots att det är 50 år sedan den första muslimska föreningen bildades här.⁵ Islams möte med svenskt samhällsliv skiljer sig åt på många sätt, både genom att olika muslimska riktningar fått fotfäste i Sverige och att muslimerna kommer ifrån så olika miljöer, traditioner, kulturer, nationer och sociala förhållanden. I vår studie visas att flickorna ifrågasätter vad de uppfattar som traditionell islam, men också att de känner ett behov av att nytolka islam. Flickorna argumenterar utifrån islams källor för att ge den universell giltighet men flickorna hänvisar också till muslimsk litteratur och föredrag som de har hört på svenska (jfr Otterbeck, 2000).

I samband med en migrationssituation förändras den religiösa identiteten inte bara för den grupp som migrerar, utan även för hela samhället i invandrarlandet (von Brömssen, 2003, s 77). Att religionsbegreppet håller på att förändras i Sverige är alltså en effekt av att samhället blivit alltmer mångkulturellt. Olika religionsbegrepp och religiösa traditioner lever sida vid sida. Religion är inte längre att tro eller inte tro på något, utan snarare hur man som individ förhåller sig till det religiösa; gränserna går inte längre lika tydligt mellan religioner som inom religioner.

Kön, feminism och jämställdhet

I detta avsnitt diskuteras kön, feminism och jämställdhet i förhållande till religion. Kön finns inte alltid med i analyser av religion, men vi har valt att använda det tillsammans med religion. Intersektion innebär en linje som korsar en annan och i korsningen (mötet) mellan religion och kön, påverkas båda kategorierna, vilket vi vill försöka åskådliggöra i vår studie.

Vi betraktar kön som något som görs (skapas eller formas) och det innebär att kategorierna flicka/pojke inte är oföränderliga. Olika positioner (roller) innebär olika sätt att vara och bete sig på. I de flesta könspositioner finns andra kategorier med som religion, ålder och etnicitet. Ett intersektionellt perspektiv, gör det möjligt

⁵ Det har dock hänt en hel del på detta område sedan 2000 då Otterbecks bok kom ut.

att analysera hur kön och religion i olika situationer kan sammanstråla, förstärka varandra, omforma varandra eller upplösa varandra. En person intar olika positioner i olika sammanhang och genom att träda in i en position är det möjligt att förändra den. Begreppet position förstärker synsättet att betydelsen av kön är föränderlig. Olika positioner kan från början vara mer eller mindre ”könade” och de positioner som ses som kvinnliga och omsorgsgivande är ofta i avsaknad av makt och resurser. En viss grad av förändring är ofta möjlig genom att situationer kan förändra och/eller förskjuta maktbalansen. Ett maktperspektiv gör det möjligt att visa hur flickor (och pojkar) med hjälp av tillgängliga diskurser positioneras in i olika sätt att vara flicka (eller pojke) på. Innebörder och konsekvenser av kön skapas och återskapas i oavbrutet samspel och i relationer (se t ex; Gannerud 1999, Thurén, 2002, Magnusson, 2003, Nordenstam, 2003, Wernersson, 2006).

Forskningsområdet kön och religionsvetenskap går under beteckningen feministteologi eller feministisk teologi. Begreppet feminism innehåller en kritik av etablerade kunskapstraditioner och den kritiken förekommer inom många olika fält (Gemzöe, 2002). Feministisk kritik finns inom fältet religion och teologi. Kritiken avslöjar hur makt utövas inom diskurser, men också hur förtryck tar sig i uttryck och hur motstånd kan uppammas (Weiner & Berge, 2001). Vilken diskurs eller vilket tal om kön som kommer att dominera under en bestämd historisk tid i ett bestämt samhälle beror på hur makt och maktförhållanden fördelas. En dominerande grupp i ett samhälle kan föra fram ”sin” diskurs och uppfattning om verkligheten som ”de” företräder, medan underordnade grupper kan utmana och bjuda motstånd mot rådande diskurser (Gemzöe, 2002). Flera olika diskurser om kön och jämställdhet förekommer samtidigt på en samhälls nivå och konkurrerar om utrymmet. Traditionella synsätt lever vidare tillsammans med senmoderna (nutida) tal om kön och jämställdhet. Det innebär att konkurrerande diskurser som slåss om utrymmet utmanas oavbrutet, vilket sker både på en samhällsnivå, och i vardagslivets diskussioner. Talet om kön och jämställdhet kan vara mer eller mindre närvarande i människors liv, beroende på situationen. Vad jämställdhet innebär kan uppfattas på olika sätt i olika situationer och på olika nivåer. Människor blandar ofta samman olika diskurser och gör något med dem på en individuell nivå. Även om kön och jämställdhet kan verka konstanta, är det möjligt att analysera det vardagliga talet om kön och jämställdhet som föränderliga både i tid och rum (jfr Haag, 2001, 2003). Hierarkisering och diskriminering av kvinnor sker både mellan kön och inom respektive kön. Orsaker till hierarkier är att olika kategorier tillskrivs mer eller mindre makt. På en strukturell nivå definieras och kategoriseras människor in i olika grupper som kvinnor/män, eller svensk/invandrare. Grupperna upprätthåller makthierarkier både inom den egna gruppen och gentemot andra grupper. Den grupp som innehar strukturell makt vill inte gärna överlåta makten. Människors individuella villkor och tillgång till makt och maktmedel skapas inom de kategorier som kön, invandrare, svensk och dessa

kategorier samverkar och är beroende av det sammanhang de verkar i (de los Reyes, Molina, & Mulinari 2003).

Gemusteorier har strävat efter att påvisa hur kvinnors gemensamma villkor är möjliga att förändra. Inom feministteologisk forskning har genusteorier använts för att kunna förändra befintliga maktstrukturer inom religioner (Eriksson 2004). Religion och kön är intressant av den anledningen att många kvinnor (och män) ingår i religiösa sammanhang och utövar religion, men inom genusteorier har religion, trots det inte varit särskilt närvarande. I många delar av världen har inte kvinnor några grundläggande rättigheter och ses inte som likställda med män, inte minst beroende på hur religionstolkning används. Genom de tolkningar som gjorts av religion har kvinnor inte haft rätt att själva få forma sina liv. Inte ens i demokratiska länder är jämställdhet mellan män och kvinnor alltid självklart (jfr Okin, 2002). Kvinnor har ofta sämre förutsättningar att få leva fritt, i vissa kulturer kontrolleras flickor/kvinnor hårdare och det kan innebära att ortodoxa eller dogmatiska versioner av religion utövar ett förtryck av kvinnor (jfr Nussbaum, 2002b, Okin, 2002).

Tillvägagångssätt

Syftet med vår studie är att analysera och tolka muslimska flickors berättelser om deras nuvarande livssituation och framtid. I detta avsnitt redogör vi inledningsvis för vår empiri och därefter för vårt tillvägagångssätt vid våra analyser.

Empiri

Vår empiri utgörs av intervjuer med fjorton flickor i gymnasiet. Flickorna går i skolor i Västra Götalandsregionen och bor i olika städer inom regionen. Vi har kommit i kontakt med flickorna genom personer som verkar i skola och föreningsliv. Alla de tillfrågade flickorna har tackat ja till att bli intervjuade, men de har angett olika skäl till att låta sig intervjuas. En grupp flickor ville visa *en annan sida* av det muslimska än den som presenteras i media. En annan grupp flickor var angelägna om att visa *den riktiga tolkningen av islam*. En av flickorna framhöll dessutom vikten av att blivande lärare skulle få kunskaper inom området mångkultur, då hon hörde att vi var lärarutbildare. Det är viktigt att *lyssna på varandra, känna respekt för varandra och på så sätt komma åt fördomar*, menade hon. Somliga flickor uttryckte inte explicit sina skäl till att ställa upp i en intervju, men under intervjun framkom ett behov av att prata av sig om egna

tillkortakommanden om synen på tillhörighet i den egna gruppen och hos ”de andra”.

Det är viktigt att prata och visa sitt missnöje. Det kan vara så att ingenting förändrar... men man kan väl försöka.

En grupp flickor har vi träffat tre gånger, två grupper har vi träffat två gånger och de återstående en gång. Intervjuerna har ägt rum i skolor, i uppehållsrum, på caféer eller någonstans där vi kunnat prata ostört. Flickorna har själva fått föreslå mötesplatsen. Intervjuerna har pågått mellan en och två timmar vid varje tillfälle. Flickorna har varit mycket engagerade och diskussionerna dem emellan har även visat motsatta uppfattningar då flickorna har argumenterat mot varandra och ifrågasatt varandras uppfattningar i en del frågor. Det snabba tempot i dialogen nedan visar ett engagemang där flickorna både argumenterar emot varandra och bekräftar varandra med hänvisningar till vad de uppfattar som en riktig tolkning av islam.

- Det står i judarnas Torah att dom får belöning om dom dödar en muslimsk man oavsett om han är skyldig eller oskyldig...
- ... det fanns inte muslimer på den tiden...
- ...dom har lagt till det... men man ska inte ge sig på oskyldiga...
- ... det här kriget är inte bra. Hur många civila har dött här?
- Det har inte med religion att göra... Muslimer får absolut inte börja krig.
- Men om nån vill slå mig... jag kan försvara mig. Det är en annan sak...

Flickorna har varit frispråkiga och vi har av den anledningen valt att utelämna viss information för att skydda dem. Våra intervjuer har handlat om det vardagliga livet i skolan, på fritiden och tillsammans med familjen. Speciellt fokus har varit framtiden, med frågor som rör utbildning, yrke och framtidsdrömmar.

Alla flickorna har sagt efteråt att de tyckt att det varit intressant att diskutera med oss. I flera fall har de gett uttryck för att de aldrig tidigare diskuterat liknande ämnen med vuxna. Det är naturligtvis alltid en ynnest att få prata om sig själv i flera timmar, men i situationen kan det också vittna om att i deras värld har inte frågorna varit av tillräckligt intresse för andra vuxna.

Flickorna har både i förväg och i samband med varje intervjutillfälle blivit informerade om de etiska principer som gäller för samhällsvetenskaplig forskning rörande frivillighet, integritet, konfidentialitet och anonymitet. Flickorna har också fått veta att de kunnat avbryta sin medverkan när som helst om de så önskade. Informerat samtycke ses som viktigt i en intervjustudie. Vi har ändrat namn på personer, platser och annat som kan leda till igenkännande eller valt att utelämna namn i citaten. Samtidigt kan det innebära att vissa nyanser går förlorade i en kvalitativ studie där deltagarantalet är relativt litet och vi också vill visa på nyanser

och variationer i flickornas värderingar.⁶ Vi ser det som en fördel att intervjusituationerna varit olika, då både interaktion och innehåll i intervjuerna har påverkats av antalet deltagare (jfr Pattman, Frosh, Phoenix, 2005)⁷. Genom att vi var två som intervjuade hade vi möjligheter att komplettera och inflika olika aspekter i samtalen.

Intervjuerna har spelats in på bandspelare och transkriberats i sin helhet. Det är transkriptionerna som ligger till grund för analysen. Vi har inte registrerat intonation, pauser eller tveksamheter även om vi i vissa fall har gått tillbaka till de inspelade intervjuerna för att lyssna in nyanser. En transkription är en del av analysen, och därför är det viktigt att överväga hur noggrann transkriptionen bör vara (Atkinson, 2004, Winther Jörgensen & Phillips, 2000).

Analys

Utifrån våra teoretiska utgångspunkter vill vi visa hur flickorna i samtalen medverkar till att konstruera sig själva i förhållande till tillgängliga diskurser om religion och kön/jämställdhet. Genom synsättet att flickorna förhandlar sina positioner om vad det innebär att vara flicka och muslim i olika sammanhang går det inte att fastslå en bestämd identitet som muslimsk flicka. Vår avsikt är att visa hur flickornas förhandlingar med varandra och med oss har skett i intervjuerna. När vi har analyserat intervjuerna har vi kommit fram till att det i samtalen framträder inslag av maktordningar och normerande föreställningar av vad det innebär att vara ung kvinna och muslim (Ambjörnsson, 2004, de los Reyes & Martinsson 2005, Larsson, 2006). I flickornas samtal med varandra är vår avsikt att visa hur kön och religion påverkar vartannat inom olika kontexter. Förhandlingen av identiteter som muslimsk flicka ser olika ut beroende på livsbetingelser samt de resurser som omger flickorna i vardagen. Kunskaper om kön/jämställdhetsfrågor och religion har betydelse för hur de på olika sätt formar sina identiteter. Vi har använt oss av verben forma och göra för att visa hur förhandlingar om kön och religion är processuella och föränderliga (Appelros, 2005, Eriksson, 2004, Magnusson, 2003).

⁶ För vidare läsning, se t ex Gullveig Alver & Öyen (1998)

⁷ Författarna visar att gruppkonstellation (enskilda eller fokusgrupper samt en- eller tvåkönade) spelar en avgörande roll för vad informanterna uttrycker samt hur informanterna uttrycker sig i en intervju.

Del 2: Fem berättelser

I del två presenteras fem berättelser. För att åskådliggöra för läsaren hur flickorna resonerar har vi valt att presentera kortare eller längre dialoger. Vi vill ge fem olika exempel på hur flickorna har talat om sina liv och hur olika ämnen har diskuterats med oss.

Berättelse 1 Kontroll och förhandlingar

I denna första berättelse diskuterar tre kurdiska flickor Raja 17 år, Mariam 17 år och Sabah 17 år sin syn på islam och jämställdhet utifrån sina livsvillkor. Vid vårt samtal kom deras berättelser att handla mycket om den sociala kontroll som de anser sig vara utsatta för. Den sociala kontrollen får betydelse för deras identitetsformande i förhållande till både religion och kön. Syftet med att till vissa delar återge deras utsagor är att ge exempel på hur de själva framställer den och hur de också förhandlar om sin egen identitet.

Flickorna bennämner sig som kurder och de kommer från ungefär samma område i sitt "hemland". Nu bor de alla tre i samma bostadsområde i en mindre stad. De går på olika gymnasieprogram, vilket innebär att de inte går i samma skolor och de säger att de inte ägnar lika mycket tid åt skolan alla tre. Alla tre umgås och träffas, men ingår i andra kamratgäng också. På fritiden utanför skolan träffar de kamrater, mest från Iran och så "kurder". Svenskar träffar de mest i skolan.

Umgänge, skola och utbildning

På frågan om fritid glider flickorna snabbt in på skillnader mellan flickor och pojkar och det är ett ämne som de engagerar sig i, speciellt det som de menar är stora *orättvisor*.

I: Har killar lättare att ta sig fram och.....

Mariam: Ja, ja, killar har det mycket lättare.

Sabah: Men det är ju inte bara invandrare, det är ju så för svenskar också. Killar har det lättare överallt Vi tjejer har en börda på våra axlar liksom. Det är så med vår släkt och så... Om du tappar är du hora eller så. Du är inte välkommen, så är det alltid.

I samtalet medvetandegörs de könshierarkier som finns i samhället, där pojkars värde är högre än flickors. Könshierarkierna finns också i deras eget liv, men då är utgångspunkten den egna gruppen, kurder. Deras syn på kön och jämställdhet framstår som essentialistiskt, där könsnormer ses som något ofrånkomligt. Utsagorna är ofta generaliserande när ungdomarna talar om kön:

Mariam: Ja det är faktiskt så för man slipper skitsnacket, (om man umgås med pojkar) ja det är faktiskt så. Man slipper problem. Tjejer ska alltid snacka skit och förstöra.

Mariam: Dom (andra flickor) vill alltid vara typ ett steg högre än sin kompis.

I talet sker en förhandling mellan anpassning och opposition i syfte att hitta strategier för att inte hamna i en offerposition. Flickorna finner motståndsstrategier för att göra det möjligt att påverka sin framtid. Anpassningen blir tydlig då de i talet befäster att kvinnlighet är olikt manlighet, samt deltar i att befästa etniciteten *kurd* och *svensk*. De formar själva en bild av att det är *värre* för dem som *kurder* och de är beroende av sin *släkt* (jfr Ambjörnsson, 2004, Andersson, 2003).

De tre flickorna går olika program på gymnasiet och som det framkommer i intervjun så har de lite olika syften med sin utbildning, men alla tre är medvetna om att gymnasiet är viktigt.

Sabah: Gymnasiet är tufft för oss kurder. Jag tänker att gymnasiet är ändå inte frivilligt.

Mariam: Dom har krav på en att man ska göra det och det.

Raja: Jag känner inte att mina föräldrar har krav på mig.

Mariam: Men innerst inne så har dom det, det vet du .

Raja: Ja dom vill, men dom har inget krav.

Mariam: Inte på mig heller men dom vill ju så gärna att man har det bra och så.

I: Hur tänker ni inför framtiden, ska ni skaffa utbildning... vilka drömmar har ni?

Raja: Jag har en massa drömmar som jag vill förverkliga. Sen ta itu med familj och så...

Sabah: Gifta mig det har jag aldrig velat göra.

I: Kan man bo ihop med någon utan att vara gift?

Raja: Det får man inte när man är kurd.

Sabah: Det ska jag göra.

Raja: Jag känner att jag inte är mogen för ett förhållande ännu. Jag tar ett förhållande allvarligt. Det är inte bara, han gillar mig och jag gillar honom. Det är ett stort allvar för mig. Jag orkar inte ha något förhållande. En kille finns inte i mina tankar på det sättet...

I: Satsa på skolan?

Raja: Nej det är inte det. Jag vill göra sånt jag själv känner för och det med en kille är inte vad jag vill...

Sabah: Jag håller inte alls med (...) För mig gäller det att gå ut gymnasiet. Jag satsar inte alls på skolan. Mitt enda mål nu är att gå ut gymnasiet och flytta hemifrån. Det är det

enda jag vill nu. Bara att flytta ifrån mina föräldrar. Jag orkar inte bo hemma. Skulle gärna vilja flytta till XX och jobba.

I dialogen anas en opposition, samtidigt som ger en bild av gruppen *kurder* som enhetlig. De förhandlar med sig själva och varandra om att få göra det de själva vill, oavsett om det innebär att satsa på en utbildning inför framtiden eller att flytta hemifrån för att få egen frihet. Sabah har valt ett program där hon i förväg försäkrat sig om att det inte fanns några kurder. Hennes mål är friheten att få göra det hon verkligen vill. Sabah ser det som sin enda chans att komma hemifrån och lämna traditioner bakom sig för att skapa sig ett nytt liv. Diskussionen om att gifta sig eller inte, att bo ihop utan att vara gift kan ses som förhandling och opposition för självständighet och egen frihet.

Social kontroll

Enligt flickorna har många av de kurdiska kvinnor de känner till och som finns på den ort där de själva bor inte något att göra och därför har de tid att ägna sig åt *skitprat*. Den sociala kontrollen och *skitpratet är mycket värre i Sverige* än i det egna hemlandet, enligt flickorna.

Mariam: De kurdiska kvinnorna har inget liv, inget att göra, inget jobb och att dom är lata.

Dom skulle göra det bättre för oss, men dom förstör bara mer, dom gör så det blir dåligt för oss och man mår verkligen dåligt av det och orkar inte med detta mer, men det förstår dom inte och de frågar inte ens hur man mår.

Sabah: Det är mest kurder. Dom bara snackar skit och det finns inte den minsta lilla grej, men dom snackar skit och snackar skit. Vi kurder vi lever på andra människor. Vi gör inte det som vi själva tycker om utan bara vad kommer hon att säga, vad kommer dom att säga om mig. Alla kurderna.. kvinnorna.. det är familjen. Dom är rädda för rykten, för att sedan ska vara...

Raja: Så är det inte i min familj, men det är alltid grunden för alla kurder.

Mariam: Dom tänker alltid på vad andra gör och vad dom tycker. Ska man gå efter vad dom tycker... då får man ju inget eget liv så att gå efter dom det skulle ju vara knas.

Sabah: Som min pappa då får jag gå ut du vet typ... Nä, vad kommer andra att tycka då om du är ut till nio, nä då kan jag få dåligt rykte.

Raja: Bara för att våra föräldrar tycker så, så tycker jag lite så också när jag går ut. Om jag ser en invandrarmän så kan jag tänka; vad kommer han att tycka om att jag har kort tröja på mig eller någonting.

Sabah: Ska jag vara ärlig så kan jag säga att jag bryr mig faktiskt inte. Hade jag brytt mig hade jag inte gått som jag gör nu. Då skulle jag inte...

Raja: Jag bryr mig på något sätt. Jag gör inte vad som helst. Det går en gräns.

Sabah: Om man har korta kläder eller långa, dom snackar skit ändå. Det är alltid kurder. Jag var på en kurdisk fest och hade kurdiska.. det är heltäckande på mig. Men bakom min rygg satt två kvinnor och snackade skit om mig ändå. Och jag då: Hallå, jag har ingenting som visar min kropp. Dom bara snackar skit.

I: Om era kläder?

Sabah: Om allt.

Mariam: Kollar man på en kille säger dom, hon är kär. Hon är hora, sitter och flörtar. Kvinnorna är värst. Det är det enda dom sitter och snackar om.

Sabah: Dom som sitter i XX. Dom sitter i en grupp. Så fort en går förbi så skriver dom en hel lång d-a lista om mig. Kolla vilken hora, kolla...

Mariam: Dom sitter i grupper alla d-a kärringar. Alla kärringar från XX samlas. Så fort nån går förbi så sitter dom och snackar skit.

I: Så ni menar att det inte spelar någon roll vad man gör?

Mariam: Vad man gör så är det nåt fel.

Den egna gruppen framställs utifrån diskurser om hur ”de andra” är i förhållande till hur de vill se sig själva som något annat. Samtidigt vill flickorna visa att ”de” själva inte är som sina landsmän utan vill ta avstånd ifrån allt kurdiskt. De själva är ”offer” för omständigheterna som andra *kurder* har skapat för dem, men de vill inte *bry sig* om *skitpratet* utan forma sina egna livsvillkor. De inte vill se sig som objekt för andras önsknings.

Religion och traditioner

Traditioner som är knuta till religion och till islam i synnerhet, har flickorna en negativ och oppositionell syn på. Diskussionen rör sig mycket omkring det i samtalet och här nedan visas ett utdrag ut intervjun:

Mariam: Djävligt dåligt, dom (muslimer) ska bestämma över kvinnor, dom (flickorna) ska inte skämma ut sin familj, dom ska ha slöja och jag vet inte vad. Det är kvinnoförnedrande tycker jag, det är islam för mig. Religioner är något människan ska sysselsätta sig med. (...) alla har sina egna tolkningar om islam är bra eller dåligt.

I: Ni har pratat mycket om begränsningar i religion och traditioner. Finns det en positiv sida i islam också?

Sabah: För killarna, men inte för tjejer. Det tror jag faktiskt inte. Jag tror inte att det finns någon tjej som är glad över att vara muslim. Kanske min mamma då... Eller paradiset och helvete om man tror på det.

Raja: Men det är ju mest vad man själv tror och tänker.

Sabah: Killarna passar det för dom får göra som dom vill. Träffa andra tjejer, men tjejerna ska vara oskulder. Sen ska dom (killarna) ha en liten oskuld och gifta sig med så är dom jättegglada för då har inte någon annan rört henne. Blöder hon inte på bröllopsnatten då är hon hora.

Mariam: Dom har inte den kunskapen om sex och samlevnad. Dom har inte det därnere. Dom tror att alla tjejer som är oskulder ska blöda. Jag har sagt till min mamma, för jag har läst på i biologin, att om jag inte blöder så beror det inte på att ...men hon bara säger nej det är inte så, du kommer att blöda.

Sabah: Sådana är mina föräldrar med och det äckligaste är att man ska visa upp blodet för sina föräldrar. Det är verkligen förnedrande

I: Finns det inga regler i Koranen för pojkar?

Sabah: Men du vet dom har sina egna tolkningar på allting. Du vet Usama bin Ladin, han har ju sin egen lilla tolkning på Koranen.

I: Följer ni muslimska traditioner?

Raja: Min mamma brukar fasta under ramadan⁸. Jag har aldrig gjort det och tänker inte göra det heller. Jag själv tycker inte jag är muslim. Jag tror bara på Gud och Jesus och Muhammed är bara bra människor som har funnits. Dom har gjort något bra, men dom är inte sända av Gud. (...) När vi har mat och allting varför ska vi inte äta det vi har framför oss? Tänk den dan vi inte har det, vad ska vi göra då? (...) Jag tycker det är inskränkt med ramadan.

I: Äter ni fläskkött?

Sabah: Jag och mina systrar äter det men min mamma och mina bröder gör inte det.

Raja: Mamma har inget emot fläskkött, hon har smakat det.

Sabah: Men dom ser ju att jag inte är speciellt muslimsk. Typ jag går med kors, det är haram⁹ och allt. Muslimer säger ta bort det, du är muslim. (...) Jag har det inte för att jag är kristen, jag har det för att jag tycker det är fint.

I: Har svenskar en tydlig bild av muslimer?

Raja: Ja, en negativ bild.

Sabah: Jag förstår ju det så mycket skit som man hör från invandrare. Förstår man ju det, typ hedersmord. Dom får ofta stryk när dom inte gör nåt bra hemma och ...och det är så det är. Det är ingen bild, det är sanningen, det är det för det är ju så det är.

Raja: Dom i min klass dom har kurd bilden framför sig. Hur mycket jag än har försökt prata med dom, dom verkar inte bry sig. Dom har den bilden att hon är kurd och hon får inte göra någonting. Jag har varit en öppen person och många säger att jag vågar prata med killarna. Det är en chock liksom, va, hon är ju invandrare, hur kan hon? Så dom har fått den där lilla chocken..

Sabah: I min klass är jag den enda invandraren (...).

Men det står inte i Koranen att kvinnor ska vara beslöjade, det står inte, inte att kvinnor ska bli dödade, det är kulturen. Dom säger att det står i Koranen att kvinnan ska inte göra si eller så. Men det gör det inte. Men Koranen är typ Bibeln. Det står typ samma saker där.

Flickorna uttrycker i samtalen en konspiratorisk social kontroll som hindrar dem från att klä sig som de vill och gå ut med vem de vill. De uppfattar att den sociala

⁸ Ramadan är namnet på fastemånaden. Muslimer avstår ifrån mat och ibland även dryck under dagtid (i syfte att förstå dem som har det sämre ställt). Ramadan är en av islams fem grundpelare. De andra är trosbekännelsen, den rituella bönen (salat), allmosor (zakat) och pilgrimsfärden (haddj).

⁹ Haram är inom islam det som är förbjudet. Haram är motsatsen till halal, det som är tillåtet

kontrollen begränsar deras liv i hög utsträckning. Uppfattningen är att det råder väldigt snäva gränser för flickor och i synnerhet för dem som är *kurder*, vilket leder till att deras uppväxt blir annorlunda än pojkars. Kontrollen knyts till traditionen, som de i viss utsträckning menar är vantolkningar av religionen (jfr Andersson, 2003, Schlytter, 2004). Eftersom det är kvinnor ur föräldragenerationen som står för gränsbevakningen enligt flickorna inordnas de i en traditionell könshierarki där det finns strikta normer för hur en flicka ska bete sig för att bli accepterad. Den sociala kontrollen leder till att deras egen uppväxt är annorlunda än pojkars samt att den avviker från hur både svenska flickor och pojkar uppfostras. I flickornas tal generaliseras alla svenskar till en grupp, liksom kurder. Svenskar har större frihet i allmänhet, även om graden av frihet och kontroll av svenska ungdomar varierar i olika familjer och grupper. I talet är det svårt att undvika generaliseringar, vilket leder till att generaliseringar om "de andra" befästs. Flickorna har förståelse för föräldrarnas oro, varför de är kontrollerade, eftersom familjen vill väl och inte vill att det ska spridas falska rykten om dem som misskrediterar dem. Föräldrar tillhör en annan generation och vill skydda sina barn i ett samhälle med andra normer än när de själva växte upp. Föräldragenerationen jämför sin egen uppväxt med dagens, oavsett tid och rum. I jämförelserna framstår ofta den egna uppväxten som lugnare och dagens samhälle som mer "farligt" (jfr Haag, 2001, Otterbeck, 2000). Flickorna ger uttryck för att det är en äldre generation kvinnor som utövar kontroll, vilket kan bero på att äldre kvinnor som vuxit upp och levt i patriarkala kulturer inte är lika benägna att förändra sig till att leva jämställt, eftersom de själva har blivit begränsade i sina egna liv (jfr Okin, 2002).

Flickorna vill förändra kurdernas villkor. I sitt tal medverkar de också till att befästa en kurdisk kvinnlig identitet som de tar avstånd ifrån. De tar avstånd från "de andra" inom den egna gruppen eftersom de menar att den identifikationen påverkar deras liv i negativ riktning (jfr Martinsson, 2006).

I intervjun framträder hur flera olika diskurser konkurrerar och har inflytande över flickornas möjligheter till att forma sitt eget liv. Normer och värderingar som tidigare har traderats (överförts) mellan generationer på en annan plats i en annan tid, motarbetar flickornas möjligheter, enligt dem själva. Gränsbevakande normer, som knyts till en viss grupp innebär i högre grad en underordning för flickor än för pojkar (jfr Schlytter, 2004). Gränser mot "de andra" (här kurder mot det svenska) upprätthålls på grund av att traditioner kan utgöra ett sammanhållande kitt för olika grupper i ett land (jfr Barth, 1994). En etnisk beteckning kan innebära olika nationalitetsgränser, men också gemensamma upplevelser av utanförskap, vilket kan stärka gränserna för den egna gruppen emot dem som står utanför gruppen.

Om en kurdisk flicka inte är så strängt hållen hemma betraktas hon som en *slampa* av andra kurder. Det är "sanningen" om kurder menar flickorna. Det finns och har

funnits föreställningar i många olika länder och religioner där man anser att familjens ”heder” är beroende av flickornas kyskhet tills de gifter sig. Dessa föreställningar framställs ofta idag som om de hör till ”orienten” eller mellanöstern (jfr Gemzöe, 2002). Å ena sidan tar flickorna avstånd från religion och menar att den är förtryckande, å andra sidan menar de att det är kulturen som är förtryckande och inte religionen. Samtalet visar hur svårt det är att tala om vad som hör till religionen eller till kulturen/traditionen, det är sammanflätat. Själva säger de att människor både i den egna gruppen och andra blandar ihop religion och kultur. Normer och regler inom islam kan ibland vara positiva, menar de. Religionen har ett inneboende värde för att kunna söka efter meningen med livet och kan uppta en viktig plats bland uppfattningar som människor har (jfr Nussbaum, 2002a). Flickorna problematiserar och reflekterar över kulturella gruppidentiteter som uttrycks i Sverige. Samtidigt som de berättar för oss hur deras grupp *är* så befäster de normer om ”de andra”, men markerar samtidigt avstånd till den egna gruppen och ser sig själva som ”vi”.

I flickornas utsagor finns det motstridiga uppfattningar om vad en muslimsk identitet innebär. De menar att islam står för förtryck av flickor/kvinnor. En av flickorna hänvisar till trosfrågor och menar att Koranen inte talar till henne på något särskilt sätt. Koranen talar bara till mannen, inte till kvinnan, och berättar hur han ska leva oavsett om det gäller som familjefar eller martyr. Mannen är norm både i detta livet och i nästa, säger hon, och beskriver paradiset där han *får oskulder om han blir martyr*.¹⁰ Å andra sidan menar flickorna att det är den *kurdiska* identiteten som är svår att förhålla sig till. Religion och kultur får inte blandas ihop, enligt flickorna och det är kulturen som har förvrängt den ”sanna” religionen. Flickornas livssituation är i hög grad fokuserad på ”här och nu”, samtidigt som de har planer inför framtiden. De mål i livet som de vill uppnå argumenterar de för, men brottas samtidigt med sin begränsade frihet: *Vi tjejer har en börda på våra axlar liksom. Det är så med vår släkt och så, om du ”tappar” är du hora eller så. Du är inte välkommen, så är det alltid.* När det gäller en mer existentiell sida av livet uttrycker flickorna högre grad av uppgivenhet: *Det är så djävla svårt att leva fritt....*

¹⁰ Flickan anspelar på propaganda som säger att en muslim som dör som martyr får 17 oskulder i paradiset. Det finns hänvisningar till koranställen som talar om ”de med blygt sänkta blickar, som varken människor eller osynliga väsen förut kommit nära (Sura 55:56, Koranens budskap. Tolkning av Mohamed Knut Bernström).

Berättelse 2 Trygghet och främlingskap

Vi träffade Aram 19 år och Zafirah 16 år vid två olika tillfällen. Flickorna benämner sig själva som araber. En av flickorna kom till Sverige vid nio års ålder och den andra flickan har bott i Sverige sedan hon var tre år. Båda kommer från Syrien. Deras samtal kom att kretsa mycket omkring den trygghet det innebär att leva i ett religiöst sammanhang, där de hade sina vänner.

Aram: Ja för mig betyder det för jag är ganska religiös så det är det främsta för mig att jag är religiös... så det kommer...islam kommer först...ja, det viktigaste i mitt liv.

Aram: Ja alltså det är religionen som gör att vi lever på ett visst sätt bara för att den säger att vi ska göra det...

Religion och slöjor

Religionen är ett sätt att leva, som ger flickorna trygghet, och på fritiden har de sitt sociala umgänge inom religionen.

Zafirah: Nja...alltså våra kläder ska ju täcka och inte vara åtsittande och så här ja och smink får man ju inte heller ha, fast jag har lite (skrattar) ja det är ju mest meningen att man ska dölja sin skönhet och inte göra sig finare och så...ja.

Aram: Ja det är ju det att man inte får göra sig vacker just därför har vi slöja man ska dölja sin skönhet.

Aram: Jag var sju...åtta när jag tog på mig slöja...med då bodde jag i Irak så...det var inte nåt som stack ut. Jag kom hit när jag var tio, men jag behövde inte ha slöja. Min mamma ville inte att jag skulle ha på mig den i början, men jag insisterade för mina kusiner som var lite äldre hade och då ville jag också (...). Slöjan hade blivit en del av mig (...).Just nu är det jättemånga aktiviteter för muslimska ungdomar som de börjat gå på så nu har alla börjat vakna upp och praktisera islam (...) det är ett par killar, ungdomar, som åkt ner till Egypten och studerat (...) fördjupat sig i islam (...)fått med sig alla sina kompisar som börjat bli så där religiösa och han har börjat ge lektioner och är jättepopulär (...) han har börjat ge föreläsningar på en skola.

I Sverige ses muslimska kvinnor som förtryckta och att det är männen som bestämmer att kvinnor ska vara beslöjade. Flickorna menar dock att denna bild håller på att förändras, men att det tar tid, inte minst på grund av media.

Aram: Alltså det är media som har kontroll över allting och där uppfattas vi inte som vi är egentligen, vi visas som förtryckta och helt kontrollerade av män och man tycker synd om oss (båda skrattar). Skulle det ändras så att man börjar förstå muslimer...skulle vi börja kallas arabsvenskar kanske det skulle vara lättare ja.

När islam kommer på tal i olika situationer så är det nästan alltid slöjan som får stå som en symbol för bristande jämställdhet. Slöjan kan ha helt olika symboliska betydelser för olika människor och grupper inom islam.

Äktenskap

Jämställdhet förknippas med frihet och att själv få välja. I samband med invandrarflickor skrivs det ofta om arrangerade äktenskap och månggifte. Flickorna ser arrangerade äktenskap som ett samförstånd mellan dem själva, sin blivande make och föräldrarna. Föräldrar vill alltid sina barns bästa och av den anledningen är de måna om att flickorna ska få en så bra make som möjligt. Förutsättningen är att de bägge parterna också tror sig om att kunna leva ett bra liv tillsammans.

I: Kan man bo tillsammans utan att vara gift?

Zafirah: Nej.

Båda säger att det förekommer.

I: Pojkvän eller flickvän, hur ser man på det?

Aram: Man ser inte...

Zafirah: Man ser inte det är hemligt, men om det kommer fram, det måste vara meningen att dom planerar att gifta sig. De kanske inte kan det nu om de pluggar utan planerar om några år eller så...

Aram: Ja, det är ofta så att man alltid har den avsikten, men ofta blir det ingenting av. Om man är ung så ångrar man sig hela tiden.

I: Om man bestämmer sig för giftermål...

Zafirah: Det beror på vad man själv vill, man brukar först lära känna varandra och sen förlovar man sig sen när man vill gifta sig.

Aram: I islam så är det förbjudet att man sitter ensamma utan ett vittne, man brukar säga att djävulen alltid är den tredje med så då brukar man synda. Det vi brukar göra är att dom inte känner varandra förrän de hör talas om varandra. Först kollar föräldrarna upp hur han är och frågar honom om allting och sen frågar de tjejen om hon tycker det verkar bra så börjar dom prata med varandra. Sedan kanske de förlovar sig och för att få vara ensamma skriver man äktenskapskontraktet och då är man gift men utan bröllop, man är i alla fall förlovad.

Zafirah: Man är gift förlovad, alltså om man fortfarande bor hemma, men då får man göra vad man vill. Man får gå ut själv.

Aram: Alltså det är giftermålet som är viktigt att gå ut med det och säga att de här två är gifta., det är jätteviktigt. Giftermålet är en fullbordad av äktenskapskontraktet. Hemliga äktenskap är inte bra.

I: Kan man gifta sig mot föräldrarnas vilja?

Zafirah: Inte om man är tjej.

Aram: Om man är tjej och aldrig har varit gift förut så får man inte det, men om man är skild eller änka då får man det.

I: Om föräldrarna är emot äktenskapet, går det att övertala dem?

Zafirah: Alltså det beror på, dom har oftast något skäl till varför de inte vill, du vet föräldrarna har oftast rätt. De brukar se igenom folk, dom vet om vad det är han vill och så...

När vi samtalar om arrangerade äktenskap ser flickorna det inte som ett tvång ifrån föräldrarnas sida, utan som en trygghet och en garant för att det ska bli *rätt* och att föräldrarna vill deras bästa. Att gifta sig med en *bra* man kan bli en frigörelse från föräldrarna. Kvinnor får även en annan status när de gifter sig. Bara de får en *snäll* man så menar de att de själva blir mer självständiga och får en frihet som de inte har nu. I muslimska äktenskap är kvinnans lön vid förvärvsarbete hennes egendom och kan disponeras efter eget tycke. Det är mannen som har ansvar för att försörja familjen inom ett muslimskt äktenskap, något som flickorna ser som en stor fördel. Även om flickorna säger att de har möjlighet att påverka valet av partner så har de genom sina syskon erfarenhet av att det kan innebära konflikter med föräldrarna och släktingar om de väljer att säga nej till föräldrarnas förslag till val av make (jfr Schlytter, 2004).

Skilsmässa och månggifte

När det gäller skilsmässa och månggifte relaterar flickorna ofta till religionen.

Zafirah: Skilsmässa är ok tror jag om det finns skäl...han kanske dricker, ja nåt som gör att dom inte kan leva tillsammans längre. Månggifte¹¹ jag vet inte...om man är gift med någon som inte kan få barn t ex och han verkligen vill ha barn då gifter han sig med en till som kan få barn, han vill inte skilja sig, men han måste behandla dom exakt lika.

Aram: Det är det folk inte förstår, det här tas aldrig upp i media, dom säger bara att muslimer får gifta sig med flera fruar, vad kul för männen och vad synd om kvinnorna som är så förtryckta, men alltså det är ett krav på männen att dom ska behandla sina fruar likadant.

Aram: Min släkting är gift med xx men dom hatar hans första fru så dom tycker inte det är ok, men jag tycker jättesynd om den gamla eller den första. (...) Den första har ett barn och nu när hon är gammal gifter han sig med en som är mycket yngre. Men alltså i det västerländska samhället händer ju samma sak, fast det kanske inte handlar om giftermål. I filmer och så är de otrogna, men i islam måste det vara giftermål (...).

I: Har män och kvinnor samma rättigheter vid en skilsmässa?

¹¹ Det finns koranställen (sura 4:3) som talar om polygami (månggifte). Flickorna anspelar också på detta koranställe, där det står att en man får ta upp till fyra hustrur under vissa omständigheter, t ex att barn inte ska behöva bli faderlösa i händelse att deras far blivit dödad i krig. I denna vers avråds emellertid mannen från att ta mer än en hustru, då han står inför kravet att behandla alla lika, vilket beskrivs som en omöjlighet.

Aram: Mannen kan säga det och så är dom skilda, men vill kvinnan skilja sig måste hon gå till islamisk imam och då bestämmer han.

I: Vem tar hand om barnen vid en skilsmässa?

Aram: Det gör kvinnan till dom är tretton och sedan får de välja.

Flickornas talar om sin framtid; giftermål och framtida yrkesval styrs till en del av föräldrarna och innebär en annan uppfostran, som skiljer sig från den ”svenska”. Uppfostran av barn ska övervakas av mödrarna i familjen och det är i grunden något bra enligt flickorna. I en västerländsk uppfostran värderas självständighet i hög grad och individuation värdesätts. Flickorna har en annan syn på självständighet och individualism och menar att de blir uppfostrade till självständiga, i bemärkelsen att fatta egna beslut och att kunna klara sig på egen hand. En *muslimsk* uppfostran innebär att mödrarna lyssnar till barnens behov och att barnen får *lägga band* på sig och lära sig självbehärskning. Om mödrarna lyssnar in barnens behov så det inte uppstår behovsfrustration.

I samtalen förhåller sig flickorna till *andra muslimska flickor* som inte är lika religiösa eller inte är det på *rätt* sätt, samtidigt som de också förhåller sig till *svenskar*. De formar sin identitet inom spänningsfältet där flera motstridiga diskurser och konstruktioner om hur en flicka och en muslim ska vara uppenbaras. Den egna religiösa identiteten har förändrats i tid och rum, genom att en del av deras diskussion rör förändringar som de kanske inte ifrågasatt i ett annat rum (hemlandet), t ex månggifte, men också social tillhörighet. Tiden påverkar deras identiteter, särskilt för Zafirah som vid en uppföljande intervju senare i hennes liv hade fått en helt annan riktning än den muslimska identitet som fanns vid den första intervjun.

När det gäller månggifte så tar flickorna klart avstånd, men förhåller sig inte till det faktum att det inte är tillåtet i Sverige att gifta sig med mer än en hustru (jfr Schlytter 2004).

Berättelse 3 Utbildning och framtid

Vi träffade de tre bosniska flickorna Jada, Isar och Najmah i skolan vid tre olika tillfällen.¹² Flickorna som är 17 år alla tre, går på samma gymnasieprogram och i samma klass på samhällsprogrammet, men med olika inriktningar. De kommer från olika ställen i Bosnien. I dessa tre intervjuer var vi fem som deltog och det blev det

¹² Vi har även haft en uppföljande intervju med de tre flickorna två år senare, i samband med deras studentexamen. I detta kapitel använder vi oss bara av de tre första intervjuerna.

väldigt likt ett samtal vid varje tillfälle. Tiden mellan den första och den sista intervjun var flera månader och det innebar att flickornas inställningar förändrades under tiden, vilket vi märkte vid den tredje intervjun. Vid det tredje intervjutillfället hade flickorna mycket annat att tänka på då terminen snart var slut. De hade lärt känna oss som intervjuade och var då mer frispråkiga. Deras uttalade motiv för att vara med i vår studie var vid det första intervjusamtalet att de framförallt ville ge muslimska flickor ett annat ansikte än det som vanligtvis visas i media.

Skola och fritid

Flickorna går i samma klass och umgås på fritiden och verkar vid vårt första möte väldigt samspelade. Hemma pratar de bosniska eftersom föräldrarna inte talar så bra svenska, men en av flickorna talar svenska med sin lillebror, vilket ogillas av föräldrarna. Flickorna säger att de har glömt en hel del av modersmålet, vilket påverkar de samtal de för med sina släktingar och vänner när de besöker Bosnien, det tar längre tid att hitta orden på bosniska. Då pratar de engelska eller fyller ut med ett svenskt ord. Flickorna ser det som mycket viktigt att inte glömma sitt modersmål eftersom de har släkt och vänner kvar i Bosnien och de åker dit varje sommar. Samtidigt menar flickorna att språket förändras eftersom en hel del ord är gamla *turkord*. Muslimer talade *gammaldags*, som bara muslimer talar...bara vissa ord, så man märker på ordet att det verkligen är gammalt. Flickorna säger att det finns ord och uttryck som enbart talas på landsbygden och inte förekommer i städerna i Bosnien.

I den nuvarande klassen som består av många flickor är det bra sammanhållning och klasskamraterna fann varandra redan från början. De kom från flera olika högstadieskolor i samma stad. Kamraterna träffas hemma hos varandra på sin fritid, utan föräldrar, under förevändning att titta på film, men istället lyssnar de ofta på musik och sjunger och är allmänt högljudda. De tycker om turkisk musik och allt som går att dansa till, särskilt om det är fest. Föräldrarna och de själva vill inte glömma sitt modersmål och vill inte heller glömma bort sin kultur, men flickorna säger själva att det är språket som är viktigast när de träffar kamraterna och inte kulturen. Är det några av kamraterna som inte förstår bosniska talar de svenska, för så är det ju i skolan. De är studiemotiverade och har uppmuntran hemifrån att läsa.

Isar: Vi bestämde redan i åttan att vi skulle gå samhällsprogrammet.

Jada: Jag visste att man skulle fortsätta efter gymnasiet, men vilken linje vet man inte. Isar: Det är kanske så med föräldrarna att dom... ja, inte pressar och så, men att det ändå är ganska viktigt med skolan. Det är väldigt viktigt att man har en bra framtid och språket och kulturen.

I: Är det någon skillnad mellan skolan i Bosnien och i Sverige?

Jada: Det enda jag tänker på är att det är mycket svårare därnere. Skolplanen den är mycket svårare. Jag gick ju där i både ettan och tvåan och redan i ettan började man med multiplikationstabellen. Här (i Sverige) börjar man med den i trean eller fyran. Så man lär sig mer där än här. Det är svårare. Det är stor skillnad. Det är mer respekt för lärarna, det är mer regler och så blandat, inte bara tjejer, det är killkompisar också, det är inte så ofta vi bara träffar tjejer. Ibland vill man faktiskt bara vara tjejer och ta det lugnt, ibland är det skönt att dom (killarna) inte är med, då kan man prata om allting.....mer tjejsnack....killar och så....så finns det ju saker som...

Kön och jämställdhet

När vi kommer in på frågor om jämställdhet i skolan säger de att ämnet är *tjatigt*. Samtidigt menar de att det finns skillnader i skolan mellan flickor och pojkar och lärarnas förhållningssätt. Ämnet diskuteras inte mycket i skolan, utom vid speciella tillfällen:

Jada: Vi såg en pjäs förra veckan om krav som en flicka har på sig. Om media och reklam, att man ska vara perfekt.

Najmah: Vi hade en diskussion efter teatern om hur vi påverkas och vilka ideal man har. Vi diskuterade hur det verkligen var och frågade killarna vad dom tyckte också.

Isar: Jag tyckte den var överdriven. Hon som spelade huvudrollen hade självmordstankar och skar sig själv och så. Men såna här teatrar är faktiskt väldigt tjatiga.

Najmah: Ingen kan vara helt perfekt. Ett hårstrå måste åtminstone vara fel.

Det viktiga för mig när det gäller kompisar är att den personen ska se mig in i själen vad jag är och inte hur jag ser ut. Jag bryr mig inte så mycket om hur jag ser ut. Så som man själv vill bli behandlad behandlar man andra.

I: Är det jämställt i skolan?

Najmah: Jag vet inte i dom andra klasserna. Vi är ju tjejer som till antalet, dominerar i vår klass. Jag vet inte vad vi ska säga om det?

Isar: Jag tycker det är en självklarhet att man ska kunna laga mat och så.

I: Ställer skolan olika krav på flickor och pojkar?

Jada: Inte i min omgivning, men man ser ju det i arabländerna. Där märker man sånt.

Isar: Jag tycker killarna får aldrig se verkligheten. Dom är aggressiva. Dom bestämmer över tjejer (...) Det är som om dom skulle ...

I: Flickorna som kommer från arabländerna?

Isar: Dom är vana vid sånt. Då tänker dom att det är synd om alla muslimer, men så är det ju inte.

Jada: Jag är muslim men är inte som dom ju. Och jag ser ingen skillnad mellan mig och en svensk tjej. Samma sak är det mellan Sverige och Bosnien. Ok, att det är lite fattigare och så, men med killar och tjejer, jag ser ingen skillnad.

Isar: Men skulle man säga emot en kille från arabländerna så skulle han bli förvånad...

Najmah: Dom blir väldigt förvånade när man säger emot eftersom dom är vana ...

När vi talar om jämställdhet och om det ställs olika krav på flickor och pojkar, kommenterar flickorna detta med: *...dom är vana... han ska inte tro att han är nån bara för att han är kille. Jag tror inte att nåt inom den muslimska kulturen säger att killar ska vara mer än tjejer. Dom har ingen rätt att bestämma. Det har ingenting med den muslimska eller jag menar med islam att göra.*

Att flickor och pojkar pratar olika mycket i klassen har inte med kön eller jämställdhet att göra utan det beror på att den som kan prata gör det i högre utsträckning, menar flickorna. Uttalanden som är vanliga, eftersom det finns en omedvetenhet om vem som talar när och hur i skolan. På så sätt görs jämställdhet till ett individuellt problem istället för ett strukturellt i form av olika hinder som finns för flickor i skolan.

Religion

Vid de tillfällen flickorna läst om islam eller diskuterat religion så trodde klasskamraterna att alla muslimska flickor hade det likadant. Flickorna fick förklara för sina klasskamrater att det kan vara olika, beroende på var man kommer ifrån. Det är vanligt att människor kategoriserar på detta sätt och de fick förklara för sina skolkamrater att *vi från Bosnien inte har det som flickorna i arabländerna*. Nu betraktar inte klasskamraterna dem som riktiga muslimer. Flickorna betonar att deras egen tillhörighet är något annat än flickorna som kommer från arabländer. Det är inte samma sak att vara muslim i Sverige, som det är i Bosnien och det skiljer sig åt mellan äldre och yngre även i Bosnien.

När flickorna träffar någon för första gången och säger att de är muslimer tycker de att de möts av speciella reaktioner. Säger de däremot att de är bosnier möter de helt andra reaktioner. I flickornas tal om sig själva och sin religionstillhörighet framträder skillnad mellan religion och etnisk tillhörighet. Flickorna har dragit slutsatsen att det bosniska har ett högre värde än det muslimska. Här synliggörs hur den kulturella tillhörigheten påverkas av religion och vice versa. Människor inser att Bosnien är mångkulturellt, men eftersom de inte bär slöja så märks det inte att de är muslimer. Det är bara under ramadan då de fastar som det märks utåt. Här framstår religion i högre grad som en privat angelägenhet (jfr Otterbeck, 2000).

Flickorna känner andra muslimer som bär slöja *men de är inte annorlunda i tankar och så... inte i beteendet, men utseendet... de har strängare regler ... dom får inte bestämma själva om dom ska ha slöja eller inte... jag tror inte dom har slöja*

frivilligt. Att ha slöja är inte frivilligt för dom som bor därnere... (arabländerna) menar flickorna.

Det finns ju länder som säger att även turister måste ha slöja. Och då är det verkligen inte frivilligt. Dom är vana vid det och har det med sig sedan de fötts och tänker nog inte på det så värst mycket. Det är mycket de inte får göra, gå på disco, dom får inte vara ute länge, dom får aldrig dricka och inte umgås med killar. Hos dom är det mer att dom (föräldrarna) hittar en och så gifter de sig.

När flickorna kommer in på ämnet religion och islam beskriver de sig som muslimer, men säger också att det finns *olika muslimer*. De menar att ingen egentligen tror att de är muslimer, till skillnad från flickor från Irak som har slöja:

Jag vet inte om det har med religion att göra. Det står ju inte i Koranen att man ska ha slöja, jag tror inte det står i Koranen, jag är nästan säker att det inte står. Det står ju inte direkt om slöja. Däremot står det ju en del om klädsel för både män och kvinnor.

...om man tänker på det så skrevs ju det för länge sedan och vi lever ju i en helt annan värld...

...dom därnere vill kanske fortfarande leva i det där väldigt länge sen...

...ja dom vill, men världen utvecklas hela tiden och det blir mer stilar och annorlunda och så. Man kan inte förvänta sig att världen är lika...

I citaten ovan visas hur religion är föränderligt över tid och på olika platser. De själva ser inte Koranen som något statiskt, utan något som människor måste förhålla sig till utifrån hur världen är idag. Flickorna ser sig själva som inkluderade i en muslimsk bosnisk kultur. Islam är en tillhörighet för dem, ett sätt att leva, men de är muslimer på sitt sätt och inte som *arabtjejer*. De hävdar att de är precis som svenska flickor är mest. Flickorna umgås egentligen inte med andra muslimer, utan bara med en enda muslimsk flicka, som är *mer som de själva*, även om hon bär slöja. De vet inte om kamraten är shia eller sunna, men säger att shia är mycket mer *religiös, och mycket strängare och måste ha slöja*. De har läst om sunna och shia och slöjor och på så sätt kommit fram till att de själva är sunnimuslimer.¹³ Samtidigt som de säger sig leva som muslimer, så vet de inte vilken grupp de tillhör; det resonerar de med varandra om. Deras klassföreståndare säger att de är precis som sekulariserade svenskar eftersom flickorna *inte gör något som är religiöst*, enligt klassföreståndaren. Eftersom de inte bär inte slöja eller några andra symboler för religionen och inte ber i skolan så blir de mindre religiösa jämfört

¹³ Shia och sunna är de två huvudinriktningarna inom islam, även om sunna är den största (ca 90% av alla muslimer). Enligt Sunnariktningen är Muhammed den siste profeten (efter bl a Moses, och Jesus). Uppenbarelsen är därmed avslutad genom nedtecknandet av Koranen och Sunna (=traditionen). Enligt Shia fortsätter uppenbarelsen genom nya profeter. Inom såväl sunna som shia finns flera riktningar och tolkningstraditioner. (För vidare läsning: Hjärpe (1979, 2003), Larsson (2006), Roald (2005), Nordberg (1988))

med andra muslimer än till exempel *arabtjejerna*. För de bosniska flickorna innebär islam att de följer *traditionen* eftersom de fastar och firar ramadan. Fastar gör de för att rena kroppen och bli mer andliga. De tycker det är viktigt att be genom att läsa suror, men själva upplever de att de inte behärskar detta. Ändå säger en av flickorna att det är hon som är mest religiös i sin familj. När samma flicka beskriver sin gudsbild säger hon att alla religioner har samma Gud, men olika namn. De själva kallar Gud för Allah, men det kan vara olika mellan olika personer och är något som förändras med tiden. Flickorna äter inte fläskkött eftersom det är något de har lärt sig. Det har ingen religiös innebörd för dem, även om de menar att matvanor egentligen har med religionen att göra. Ingen bosnisk muslim följer regler om att inte dricka alkohol säger de. I Bosnien är det endast några få religiösa personer som följer en sådan regel. Föräldrarna till en av flickorna är inte religiösa, *men tror på Gud och Allah och sånt där, men dom följer inga regler alls. Men min farmor är mer religiös (...) man önskar egentligen att man var lite mer religiös, att jag skulle vara det, så jag kunde uppfostra på det muslimska sättet.*

När vi frågar hur Najmah hur hon tänker kring religion, efter att hon sagt att hon är mer religiös än föräldrarna svarar hon:

Najmah: Nej, jag vet inte, jag tycker inte det är nåt.....jag tar det inte på största allvar att dom inte är så religiösa. Men jag tar inte heller att jag är mer än dom, man får ju tro på det man vill, oavsett om dom (muslimer) säger att det bara finns en Gud kan jag gå till vad som helst, till Buddha eller nånting (skrattar), om jag vill det eller om jag tycker det är rätt tro. Det där med religion.. man menar att i hemmet så har man islams religion liksom istället för kristen. Det betyder inte att man uppfostrar på något annat sätt på grund av religionen – det är ju bara det att man lär sig att tro på det med Allah. Det som mina morföräldrar tror på, men det är ju inte så mycket. Jag menar min mormor är mer religiös än vad min morfar är. Han är inte religiös kan man säga, men min mormor är så där lite mer.

Trots att flickorna anser att de är som ”svenskar” är mest, menar de ändå att de inte har samma kultur som svenskar och framhåller att det är religionen som skiljer sig åt mellan dem själva och svenskarna. När det gäller uppfostran så menar de att överallt, oavsett religion, så uppfostras flickor och pojkar på olika sätt. Uppfostran beror på föräldrarna och hur jämställt det är i det samhälle människor lever.

Självständighet och framtid

Självständighet innebär att kunna klara sig på egen hand utan hjälp från föräldrarna, oavsett om man bor hos sina föräldrar eller inte, menar flickorna. Att

vara ekonomiskt oberoende, *bli sin egen, att skaffa lägenhet och sånt* hör till självständighet. Samtidigt anser de inte att det är så viktigt för självständigheten att flytta hemifrån *det är bara när man blir arg på dom (föräldarna)*.

När det gäller självständighet och att flytta går flickornas uppfattningar isär. Två av flickorna tycker det skulle vara skönt att bo för sig själva och slippa tjat från föräldrarna. Den tredje flickan tycker ändå att det är skönt att vara för sig själv. De tror att föräldrarna vill hålla kvar dem hemma så länge som möjligt. *Jag har sagt att jag ska flytta, men det är inte så att min mor.....att hon säger 'flytta du'... jag tror nog egentligen inte att hon vill att jag ska bo själv.* En av flickorna säger vid den första intervjun att: *Vi har bestämt oss för att flytta och bo tillsammans alla tre.* Det uttalandet har förändrats vid den tredje intervjun då de säger att de har lite olika intressen som gör att de tror att de kommer att välja olika vägar efter gymnasiet. Alla tre har olika önskningsområden om utbildningar efter gymnasiet.

Flickorna menar att de inte har särskilda krav på sig för att de är flickor utan konstaterar att familjer ställer olika krav beroende på hur många syskon det finns. För dem är det självklart att ta hand om yngre syskon och så är det i många länder menar de. Flickorna vill gärna arbeta extra på sommarlovet och berättar att kommunen har blanketter för ungdomars sommarjobb där det ska fyllas i vilket land man kommer ifrån, något som flickorna har reagerat på. Efter vår andra träff ringde en av flickorna till kommunen och frågade om anledningen till det och fick till svar att det var för någon statistik och att man från kommunens sida ville få fler invandrare till kommunala sommarjobb. Flickorna vill sommarjobba, men det är svårt att få ett jobb. En av dem har sökt men inte fått svar medan en annan av flickorna säger att hon inte har ansträngt sig tillräckligt för att söka. Hon vill jobba, men tror själv inte att det blir något av, om det inte blir något i sista minuten. Genom diskussionen om arbete och om det verkligen var viktigt att fråga om den som sökte var svensk eller inte, kom de in på sina egna kulturella identiteter. Flickorna diskuterade om de kände sig som svenskar eller bosnier. En av flickorna säger att hon vet att hon är bosnisk, den andra säger att hon är halvhalv, den tredje att hon inte vet. De ställer frågor till sig själva om vilka de är i Sverige och när de är i Bosnien känner de sig inte riktigt hemma där heller och andra i Bosnien ser dem inte som bosnier. De har en känsla av att: *Vart man än åker så blir man ju invandrare.*

I: Framtiden om ni får önska eller drömma...

Isar: Nä men jag vill bli advokat så jag får se vad som händer, vet inte riktigt...ska söka efter trean. (...) Det tror jag är nåt jag vill...vet egentligen inte vad jag fått det ifrån att jag vill bli advokat...

Jada: Jag tänkte ju från början advokat... men sen...jag vet inte...jag tycker inte det låter så roligt längre...jag vet faktiskt inte.(...) När jag hörde att det bara fanns i Lund eller Uppsala så nej jag vet faktiskt inte jag får se det är två år kvar så...

Jada tycker det är långt till Uppsala och Lund och att det är mycket *plugg* och det är inte hennes största intresse att sitta hemma och läsa hela tiden.

Najmah: Jag har också tänkt på att bli advokat och det var på högstadiet då, men ja de senaste två åren har det blivit lite avkyllt och nu är det mera psykologi och så har jag också skådespeleri och teater och sen är det musik och dans. Konst gillar jag också, författare...jag har tänkt på allt...jag kan tänka mig vad som helst nästan för allting verkar lika lockande tycker jag så vi får se om två år...

Flickorna drömmer om att åka ut och resa. I så fall är tanken att vänta med studierna, men de menar att det kanske inte är realistiskt utan något de drömmer om.

I: Vad är det som gör att man väljer ett yrke?

Isar: Att man har en framtid med det yrket.

Najmah: Man kollar på de egenskaper man har och så som Mozart kunde skriva musik och vilka som kunde måla och så där. Ja man vill hålla på med det man är bäst på.

Isar: Jag är en som pluggar mycket och då är det väl bra att jag tar nåt som eller ja...

Jada: Jag tycker inte det ska vara så jätteansträngande så man ska kunna hålla på med det flera år fysiskt...

I: Lön och status, har det betydelse?

Isar: Man vill ju ha en bra lön liksom...

Jada: Man vill ju leva också...

Najmah: Man vill ju leva bra, man vill ha det bra och kunna ja...och man vill inte klaga helt enkelt.

Jada: Jag tror inte jag bryr mig så mycket om man själv tycker om det man gör...

Flickorna tror inte att kön spelar någon roll i yrkeslivet, men säger samtidigt att män har högre löner. De ska kämpa för att kvinnor ska få högre lön. I samtalen framstår det som om de är medvetna om jämställdhet, men de återkommer gång på gång till att det är individuella förutsättningar och inte strukturella villkor som avgör frågor om jämställdhet. Så är det för många unga flickor i skolan eller när de slutat skolan. Om de får sämre villkor och lägre lön i arbetslivet ser de det som ett personligt misslyckande och inte som ett strukturellt problem. Det innebär att de ser det som att de själva måste förändra sig istället för att se att de strukturella hinder som finns för jämställdhet måste förändras. När de diskuterar sina yrkesval så är de optimistiska.

I: Pratar ni med någon om era yrkesval?

Najmah: Både hemma och med kompisar och syo, man hör på allas åsikter. I alla fall dom erfarnas, som är äldre och som vet vad man pratar om så kan man höra vad dom tycker och få information.

Isar: Syskon...

I: Har föräldrarna synpunkter på yrkesvalet?

Jada: Föräldrarna säger bara: plugga, plugga, plugga (skrattar).

Najmah: Ge inte upp om du vill nå ett mål så måste du kämpa.

Isar: Min mormor säger att jag ska göra det jag vill och ja det vill jag helt enkelt. Fast ändå att det är ett bra yrke som finns.

Najmah: Ja det är klart dom stödjer det mer när man ska bli advokat än städerska eller typ strippa eller nånting (skattar).

Flickorna har diskuterat sina yrkesval med syokonsulenten på skolan, men säger att de är påverkade av medias bild av olika yrken som framställs på ett visst sätt. De har egentligen ingen uppfattning om vad yrket innebär. Syokonsulenten har talat om att det är hårt arbete som gäller om man vill bli advokat. Att flytta från hemorten gör att det finns ett visst motstånd hos föräldrarna, samtidigt som föräldrarna vill att de ska utbilda sig. Flickornas diskussion visar att det är många faktorer som påverkar valet av yrke, inte minst hur lång tid det tar att bli till exempel advokat.

Att flytta är en del av självständigheten, menar flickorna, samtidigt som de vet att det är jobbigt att bo i egen lägenhet och klara sig på egen hand. I samtalet om självständighet dyker det upp frågor om giftermål och en av flickorna frågar de andra när de ska gifta sig:

Isar: Först studierna och sen familj.

I: Ska man ha examen innan?

Jada: Innan man får barn i alla fall.

Najmah: Innan man får barn tycker jag också, men sen förhållande det får komma på vägen, det får komma naturligt av sig själv.

I: Får se vad blir jag typ 24 när jag är klar om jag nu blir advokat, så vill jag gifta mig vid...

Najmah: Det vill inte jag, jag vill gifta mig tidigare faktiskt...just när jag håller på med studierna så har jag inget emot giftermål när jag går i skolan...men...

Jada: Jag säger inte nu att jag vill gifta mig innan jag är klar men om det kommer så kommer det...annars så säger jag helst när jag är klar.

Najmah: Jag vet inte när den kommer den stora kärleken. Den kan ju komma vid nitton års ålder eller ja när som helst. (...) Mina föräldrar var unga när de gifte sig.

Isar: Senast vid 26 i alla fall, men jag tycker inte man kan planera sånt.

I: Ni vill gifta er?

Najmah: Ja, självklart familj och så det tycker jag är nödvändigt.

Isar: Enkel lösning (skatt)

I: Samboförhållanden?

Najmah: Det tycker inte jag. Lever man tillsammans kan man lika gärna gifta sig.

Våra grannar har levt ihop i 15 år och dom är inte gifta. Jag vet inte jag tycker om man väntar för länge så kanske man tänker att nu är det för sent och det är ingen idé att gifta sig man är ju för gammal och det spelar ingen roll. Därför ska man flytta in och leva tillsammans och kunna se hur man fungerar tillsammans i ett hus och lägenhet och sen...högst två år tycker jag.

Alla tre tycker man ska vara klar med sin utbildning innan man får barn och de tycker att man ska ha barn när man är ung, senast vid 25 år. Flickorna tycker det är alldeles för sent att få barn mellan 30 och 40 år. De anser att föräldrar ska vara unga, annars blir de *gammalmodiga*. Åren mellan 20 och 25 ska de läsa en utbildning, träffa någon och pröva att leva tillsammans och sedan få barn. Samtidigt vill de resa och se sig om i världen.

Isar: Min syster är min förebild (...) Hon var klar när hon var 26 år och gifte sig vid 21 och bodde med sin man hela tiden och sen fick de barn, det tycker jag är jättebra.

Jada: Resa innan man får barn och sen också självklart...

Isar: Först tänkte jag också att jag vill resa när jag får barn, men sen tänkte jag att det hinner man ju inte.

Najmah: Jag vill absolut resa det är största målet efter... spelar ingen roll vart, får vi se. Det blir nog lättare utan barn men...

Isar: Det är nog lättare utan barn, men jag kommer inte att hinna så det får bli när jag har barn.

Alla tre är överens om att de ska arbeta efter de fått barn och att de ska dela på föräldraledigheten för att bli jämställda.

Vi som intervjuare kan i efterhand sägas delta i kategoriseringen genom att vi ställer frågor om vad de känner sig som, vilket innebär att vi medverkat till kategoriseringarna i intervjuerna (jfr Andersson, 2003). Flickorna ser islam som en "försvenskad" religion som de själva företräder och medverkar på så sätt till att synliggöra processen om förändring i både tid och rum. Ingen av flickorna vill se sig som "invandrare" eller låta sig representeras av mediabilden om att vara muslim. Muslimer som grupp ses som avvikande av svenskar och flickorna vill inte identifiera sig med denna avvikande grupp. Flickornas kunskaper om islam är inte så goda, men det kan jämföras med vad kristna i Sverige kan om kristendom. Bosnisk identitet är viktig och förknippas med språk, respekt och vuxenkontakter inom släkten. Föräldrarna följer inte reglerna och för dem är det inte lika viktigt att be. Flickorna menar att föräldrarna tillhör en generation som inte är så religiös. En av flickorna säger sig vara mer religiös än sina föräldrar, men kan tänka sig att lika gärna gå *till Buddha*. I Bosnien är religion en del av identiteten på ett mer självklart och oreflekterat sätt, än i Sverige, ett samhälle där religionstillhörighet för de flesta

inte ses som en viktig del av identiteten. Den vidare, respektive den snävare synen på religion (se kap 1) är alltså avhängig av plats.

Det kan te sig motsägelsefullt att flickorna inte ser skillnader mellan kulturer, samtidigt som de så noggrant talar om att de själva inte är som *de andra* muslimska flickorna som är *mer muslimska*. Det finns en avgränsning som innebär att de själva markerar sig som svenskar, förutom språket som skiljer dem gentemot andra grupper. Språket ”görs” till kultur och det är språket som upprätthåller gränser mellan olika kulturer (jfr Barth, 1994) .

Berättelse 4 Ansvar och självständighet

Basilahs kompis hade fått förhinder vid intervjutillfället och därför kom denna intervju att bli Basilahs egen berättelse, en berättelse som handlar om att vilja leva ett liv som är värdigt och meningsfullt i enlighet med Guds vilja. Basilah talar om ödmjukhet, men också om att stå upp för orättvisor. Ett sådant liv är inte enkelt; det kan leda till konflikter, med till och med ens egen familj och närmsta vänner. Varje människa måste därför fatta självständiga beslut och ta ansvar för sitt liv. Basilah menar att hon vill ställa upp för intervju eftersom hon ser det som oerhört viktigt att publicera material om hur människor i ett mångkulturellt samhälle tänker. Det är viktigt att lyssna på varandra, att känna respekt för varandra och på så sätt komma åt fördomar.

Natten före intervjun bombades Irak av amerikanska trupper, något som kom att bli en utgångspunkt för intervjun:

Det bombas varje dag. Problemet med det som händer är att det startas upp krig och katastrofer i världen. Palestinakriget har hållit på hur länge som helst och nu är det Irak., Afghanistan för ett tag sen... Det är viktigt att prata om sitt missnöje. Det kan vara så att ingenting förändrar någonting i hela bilden, men man kan alltid försöka.

Basilah återkommer under intervjun ofta till skolan som en plats där hon känner trygghet och tycker att hon kan få vara sig själv.

Skola

Basilah är glad över det tillåtande klimatet i klassen och skolan när det gäller att diskutera viktiga frågor. I samhället är det många som tror att USA bombar för att få bort Saddam Hussein, men det som händer är att de bombar civila människors hem. I skolan får man chans att diskutera det som alla elever bär på och tänker på. Diskussionerna i klassen kan emellertid vara häftiga, och i Basilahs klass finns en kurdisk kille som tycker att *kriget är en toppenidé*. Basilah, som själv kommer från södra delen av landet, försöker förklara hur han som kurd menar att kriget kan vara ett sätt för kurderna att få ett eget land, men reflekterar över situationen: *Hur ska de få Kurdistan när det är krig som håller på?... Kurder drabbas lika mycket som irakier i det här läget.*

Basilah beskriver sina känslor inför situationen att sitta framför TV:n och via nyheterna följa världspolitiken. Hon tänker på de människor som drabbas och på jordens framtid. Då är hon tacksam över de 50 olika nationaliteter som finns på skolan och den trygghet hon känner i att dela situationen med kompisar som känner likadant och förstående lärare, som kan stanna kvar och pratar med eleverna efter skolans slut. Det finns mycket fördomar mot denna gymnasieskola eftersom det bor många invandrare i området, men skolan är en trygg plats för Basilah. Hon sökte sig först till ett *fint* gymnasium i innerstan, men stod bara ut några timmar och återvände till gymnasieskolan i den stadsdel där hon bor. Det är här hon känner sig hemma.

Jag tycker det känns som vi är syskon till varandra, och det att vi kommer från olika länder och har invandrat till Sverige är en fördel, för att vi ska hålla ihop mycket... Jag tycker att vi ska ge varandra stöd.

Basilah har inte mycket svenska kompisar. Det går för övrigt bara en svensk flicka i klassen. Hon funderar ofta över de skarpa gränserna mellan invandrare och svenskar:

Vi försöker inte närma oss dem och de försöker inte närma sig oss. Men jag säger inte att det inte förekommer. Det finns vissa som har jättemycket svenska kompisar.

Basilah menar att det är svårt att som nyinflyttad komma in i svenska gäng som har gått i skolan ihop från dagis. Man är osäker på vad som pratas om och hur man ska ge sig in i diskussioner. Är man inte helt säker på språket är det ännu svårare. I det läget upptäcker man att invandrarna förstår en bättre och så blir det olika grupperingar. Tyvärr finns fördomar på båda sidorna. Den bild av islam som kommer fram i skolans läromedel nästan alltid är sunna eftersom de flesta tillhör

denna gren. I sunna ska man följa Koranen till punkt och pricka, menar hon och det är många ungdomar som gör så. Själv är hon shiamuslim och känner att hon behöver förklara skillnaderna. De shiatroende har inte bara Muhammed som profet utan även andra profeter, vilket har gjort att shiamuslimer har blivit förtryckta av majoriteten, menar Basilah. Det är därför inte alla gånger lätt att tillhöra shia bland sunnimuslimer, menar hon.

Folk har börjat få fördomar mot shia. Akta dig för honom, han är shia. Särskilt ungdomar kan inte så mycket om sånt, så det är mycket fördomar.

Men hon betonar samtidigt att man på skolan bortser från religion, kultur, hudfärg och sådant. Man delar mer än vad som skiljer. Däremot finns mycket fördomar från svenskar om att muslimer är terrorister. Basilah menar också att det finns så många muslimska grupper som menar att de står för den enda rätta läran och att de dödar folk för det. De bär namn som "Guds grupp", Guds hjälpsoldater o s v. *Det är nästan så att man står och är vilsen vem man ska följa. Alla säger att vi gör det rätta.*

För Basilah är valet av gymnasieskola en viktig faktor för formandet av en identitet som muslimsk flicka. I olika stadsdelar formas olika diskurser kring kön och religion där tryggheten i det egna och i förstående lärare spelar stor roll för identitetsformande. Däremot måste hon "på hemmaplan", i familjen, ta andra strider om islam än de som utspelar sig bland kamrater och i skolan. I hemmet handlar striderna om en riktig tolkning av islam där hon inför sina föräldrar betonar att kvinnor är jämställda med män. Men människor orkar inte med hur många strider som helst, menar hon, utan man får välja vilka strider man orkar utkämpa.

Basilah tar också upp en fråga som hon säger sig vara missnöjd med själv, men *som inte går att ändra på. Det är bara att gå till grunden* och det är att det är tillåtet för en man att ha fyra hustrur om han kan vara rättvis emot dem. Själv skulle hon aldrig accepterat att hennes man gifte sig med flera *och jag tycker faktiskt inte om den punkten inom islam*, säger hon. Det är visserligen inte så vanligt i dag, men det förekommer även i Sverige. Att Muhammed hade fyra kvinnor hänger ihop med samhället på den tiden. I dag när man kan gå i skolan och skaffa egen utbildning behöver man inte bli gift för att klara sig ekonomiskt (jfr Schlytter 2004). Basilahs goda vän har tjugofyra syskon; hennes pappa är gift med fyra kvinnor. De är somalier, och bland den gruppen är det betydligt vanligare. Basilah diskuterar vidare om kulturella skillnader bland araber och somalier och kommer också in på kvinnlig omskärelse, något som hon menar är fullständigt obegripligt.

Fritid

På fritiden träffar man inte killar och inte heller svenska tjejer.

Vi som är flickor och har arabisk/asiatisk bakgrund och muslimsk i första hand, vi får inte göra vissa saker som svenska killar och tjejer får göra, till exempel vara ute sent på natten, dricka alkohol, gå på diskotek, barer och sådant. Det skulle inte våra föräldrar tillåta om de var konservativa och bryr sig mycket om religion. Många av mina kompisar bär slöja som jag så vi känner oss liksom i samma låda. Så vi hittar på saker som är roliga och som vi kan göra utan att det blir problem i familjen. Vi gör saker som inte får föräldrarna att tjata. På sommaren brukar vi göra utflykter tillsammans, en picknick, och det är roligt. Man sitter där en massa tjejer. Det brukar vara roligt med tjejsamlingar. Så snackar man en massa om killar, och en massa dumma saker egentligen.... Vi pratar om att killar är inget att ha samtidigt som alla tjejer springer efter killar.

Killar har lättare för att umgås i grupper genom intressen som fotboll och träning. Det är aktiviteter som gör att de lär känna varandra. Det gör det också lättare för dem att träffa svenska killar än det är för invandrartjejer att träffa svenska tjejer. Basilah känner det orättvist att killarna lättare kan gå till ställen där de får kontakter. Hon säger:

Vissa föräldrar tänker att tjejer alltid är svaga. Det kan stämma ibland när tjejer går med på det, om tjejerna ger sig och säger ja vi är svaga och får inte göra det där. Så lägger de bara av och blir till slut maktlösa och kan inte göra någonting. Men killarna, jag menar om det är ett gäng som är berusade och ska ge sig på en tjej och våldta henne så är hon ganska maktlös. En kille kan i alla fall slåss. Fysiskt är de starkare, men psykiskt är tjejerna starkare. Det är alltid så.

Tjejer har mer problem än killar och *ju fler problem man får desto starkare blir man* menar Basilah. Själv har hon varit med om mycket elände som en svensk sjuttonåring aldrig skulle orka bära inom sig.

Två stycken krig, och många andra saker som har hänt i mitt liv. Det räcker att en tjej blir kär i en kille och hon inte får honom så känns det som hela världen för henne, och det är faktiskt så, för vi tjejer har lätt för att bli kära i killar eller förälska oss och vara beredda att ge allting för den andra. Gud har skapat kvinnan för att orka föda ett barn, hämta ett nytt liv till världen, det är en jättestor grej, det är styrka i sig självt. Mer styrka kan inte finnas.

Kvinnor är, enligt Basilah, bärare av något särskilt och det framstår som medfött. I vårt samtal resonerar vi vidare kring manligt, kvinnligt och de förväntningar som

finns på könen. Basilah menar att det finns patriarkala strukturer som trycker ner kvinnor och ger dem lägre värde än män, men det är emot Guds vilja. Kvinnors känslomässiga sida ska inte tas ifrån dem, och den ska inte heller värderas lägre än *manliga egenskaper*. Gud har en tanke med sin skapelse och kvinnors känslomässighet är viktig även om den kan vara tung att bära för kvinnorna själva, menar Basilah.

I: Du menar att tjejer är mentalt starkare men också mer känslomässiga? Hur är killar om de blir förälskade?

Jag känner så här att en kille behöver alltid en tjej eller kvinna som ska sköta honom. Om inte hans flickvän, så hans syster eller hans mamma. Det måste alltid finnas en kvinna i bakgrunden... Jag skulle inte tycka ett dugg att det var bra om en kvinna förnedrade sig inför en man. Om vi ska prata om de arabiska länderna så behandlas kvinnor där som slavar. Man gifter sig med henne för att hon ska laga hans mat, tvätta hans kläder bara för att han vill det. Jag skulle gärna göra det om jag själv ville det för den personen jag älskar, som min bror, någon jag känner, men inte bara för att han vill. Det skulle jag aldrig tåla. Jag tycker inte att någon kvinna borde göra det. Det är då vi visar våra svaga punkter, att vi inte kan säga emot.

I Sverige framhålls det inte som någon dygd att offra sig för någon annan. Detta människoideal anses som förlegat och som ett utnyttjande av människor, såvida det inte handlar om föräldrar och barn. Basilah återkommer flera gånger under intervjun till den styrka hon menar sig själv ha vunnit, en styrka som hon faktiskt fått genom att "offra sig" för andra. Hon beskriver sin sårbarhet, men också den styrka hon fått just genom sårbarhet och känslighet. Basilah beskriver hur hon vägrar låta sig förnedras inför sin far genom att *inte gömma sig för killar hon möter*. Hon vet att hon inte får prata mycket med killar *och att det kan bli problem och så. Men jag tittar upp och ser honom i ögonen och säger: - Hej, så visar jag min far, du vet hur det är. Vi behöver inte spela katt och mus för varandra. .. Hälften i världen är ju män*. Bara för att man pratar med en kille betyder inte det att man är kär i honom. *På den punkten vill jag få dem (mina föräldrar) att begripa och därför började jag prata med killar och framför dem också*. Basilah menar att i tjejgrupper kan man prata av sig när man tycker att föräldrar bär sig dumt åt. I en del fall kan det röra sig om allvarliga saker som att föräldrar slår sina femtonåriga barn.

Då blir jag rasande. Jag tänker: Hur gammal är du egentligen? Hur kan han bära hand på dig? Hur kan du tillåta det? Om han gör det en gång, två gånger eller tre gånger och du tillåter det kommer han alltid att fortsätta. Så det är lite så att när hon berättar har hon en vrede inom sig som säger att min pappa är en idiot. Vi rådgiver henne att hon ska vara stark att hon inte ska låta sig bli slagen.

Att bära slöja blir allt lättare i Sverige, menar Basilah, som menar att det är en trygghet att hela familjen har slöjor.

Jag kan inte bara hoppa ur och fixa ett annat liva bara för att jag bor i Sverige eller bor i Indien eller något annat. ...Jag umgås med många som har det och man är inte udda eller utanför. De äldre kan titta lite snett och lite förnedrande, men då kan jag tycka att det spelar ingen roll. Vad förändrar hans blick i mitt liv? Okey, jag tycker synd om den människan då. Jag tycker att gå och skaffa dig ett eget liv helt enkelt. Det finns andra vettigare saker att bry sig om än vad jag har på mig, vad jag äter och vad jag kommer ifrån. Det är ofta sådana som har en brist som försöker lägga sig i andras liv. Det är ofta så.

Basilah reagerar mot utseendefixeringen i samhället. Själv har hon slutat med smink och sådant. Hon vill inte vara någon annan än den hon är. Det är en mognadsfråga, men många av hennes jämnåriga bryr sig inte om någonting. De är bara ute, de röker och dricker. Samtidigt finns det, menar Basilah, ett värde för kvinnor i Sverige. Det förekommer visserligen i alla kulturer uppslitande skilsmässor och att män slår sina kvinnor, men det är vanligare i Asien och arabvärlden att *männen tror att kvinnorna är en ägodel för dem*.

I: Vad beror det på?

De här människorna tänker på ett väldigt annorlunda sätt, kulturen och... Det har blivit så mycket genom tiden som har lagts på deras ryggar. Jag menar de får inte ens klä sig som de vill, alla måste gå med sådana där långa saker och bara ögonen får synas, och samtidigt så under det här täcket, islamtäcket som det kallas, så pågår det en massa saker. De förbjuder att killar och tjejer pratar, men det gör de ändå. Rökning och alkohol, det förekommer. Det är liksom dubbelmoral. Ett falskt samhälle.

Det är bara att hålla sig till Gud, att du är en bra människa på jorden och sen går du de enkla stegen som din religion leder dig på. Jag vill inte gå in på detaljer för det är olika åsikter också.

I: Du menar så som man känner det själv?

Ja, så som man känner det själv. Att man ska dyrka Gud på ett bra sätt.

Själv menar Basilah att hon inte är en riktig muslim för hon är inte perfekt trots att hon bär slöja.

I: Måste man vara det då?

I och för sig. De som ser mig med slöja. Slöjan är en symbol för perfektet inom islam, men jag är inte perfekt. Jag tror att sen Muhammed dog med sitt släkte har saker och ting förändrats mycket.. Så den perfekteten som dom hade förut. Men jag tycker som sagt att om jag tror på Gud, och så fort något händer kan jag luta mig emot Gud och säga att han hjälper mig.

Basilah menar att ju äldre barnen blir desto mer umgås flickor och pojkar, samt svenskar och invandrare för sig. Pojkarna får större frihet och flickorna hjälper till mer i hemmet.

Ja, det är vi tjejer som städar mest, och våran bror, det enda han får städa är sitt rum och när han har ätit ställa in tallriken i diskmaskinen.....

- Gör han andra saker istället?

- Ja, om datorn är förstörd då är det han och pappa som tar hand om det, om teven är förstörd då är det dom och om lampan behöver bytas och tunga grejer, det är dom som bär, för vi tycker att vi är svagare än dom.

- När jag ser invandrarkillar ute och spelar fotboll varje dag nästan. Det är det som skiljer sig. Vi tycker bäst om att sitta och kolla på dem, fast jag gillar att spela med killarna, fast dom är farliga (skrattar) om man får bollen, men det är kul.

Framtid

Äktenskap är inte något som Basilah tänker så mycket på. Hon vill koncentrera sig på skolan och hon vill bli respekterad som kvinna. En blivande man måste vara muslim men det spelar ingen roll varifrån han kommer, vad han heter eller hur han ser ut. Att han måste vara muslim *är inget jag kan bestämma. Det är så. Det finns väl goda muslimer också.* Egna barn ligger långt i framtiden, menar Basilah, om hon över huvud taget vill ha barn. Hon berättar:

När min mamma var gravid, så fick vi reda på att fostret var en liten flicka, och hon var sjuk, hon skulle dö. Den dagen, på förlossningsdagen, var min pappa inte i Sverige, så jag som är den äldsta dottern var tvungen att följa med henne till sjukhuset, och det var första gången jag upplevde en förlossning och samtidigt var det första gången som jag såg en människa dö. Det var en fruktansvärd syn och det är det värsta som jag har varit med om. Så tänk om det blir samma sak... Så fort som jag hör om en förlossning så hoppar den här bilden fram.

Så tänker jag också att tänk om jag blir en dålig mamma för mina barn. Jag bara skaffar dem och sen ska jag genomföra det som mina föräldrar har genomfört på mig. Det skulle jag aldrig vilja genomföra, men tänk om det blir så?...

Det viktigaste för Basilah är hennes skolgång. Hon vill avsluta gymnasiet och kanske gå på högskola. Kanske vill hon utbilda sig till psykolog eller kurator.

Något som har med människolivet att göra. För jag tycker att det är jättespännande att man kan känna till hur en människa är bara genom att han eller hon säger vissa tankar eller visar några tecken. Jag tycker att det är jättespännande.

Hon menar också att det är viktigt med körkort. Det ger makt och respekt. Egen lägenhet vill hon också ha när hon slutar gymnasiet.

En del föräldrar har jättesvårt att gå med på det där. Men jag tänker i alla fall fixa en lägenhet oavsett om jag ska bo där hela tiden, så vill jag ha någonstans där jag kan känna frid. När jag stänger dörren bakom mig så är det mitt liksom. Att jag kan gå dit när jag vill också.

Innan vi avslutar tillägger Basilah att det är väldigt viktigt för alla blivande lärare i religion och mångkultur att få kunskaper och ta del av andras tankar. Hon hoppas att hon kan vara till nytta genom att berätta och önskar att vi människor förmådde tänka själva så att vi skulle slippa så mycket fördomar. Skolan är en arena eller mötesplats i det mångkulturella samhället. Här känner man trygghet och här blir man respekterad. Genom att så stor del av skolans elever är muslimer tycks inte kläder, matvanor eller skolidrotten utgöra något problem. Läromedlen i religionskunskap är visserligen ensidiga, men genom diskussioner i klassrummen synliggörs olika riktningar och olika åsikter i samhällsfrågor (jfr Otterbeck, 2000).

I samtalet med Basilah byggs en retorik fram som kan beskrivas som två olika diskurser, en traditionell muslimsk som är kopplad till familjen och islam samt en svensk, som hon möter delar av i skolan. Basilah förhåller sig på ett medvetet sätt till båda dessa i sitt skapande av identitet. Inom diskurspsykologin *investerar* individen i *bestämda diskurser* (Winter Jørgensen, Phillips, 2000, s 108). Hollway & Jeffersson menar att längtan efter trygghet härrör från *psykiska krafter och en universell ångest, men att den manifesterar sig på olika sätt hos olika människor och i olika historiska perioder och i sociala sammanhang* (Winter Jørgensen, Phillips, 2000, s 109). För att tillfredsställa denna längtan investerar människor i olika diskurser. Basilah vill inte komma i konflikt med sin egen familj. Hon känner trygghet i slöjan och bär den medvetet även om den också står som symbol för perfekt islam, något som hon känner svårt att leva upp till. Hon retar inte föräldrarna genom att umgås med killar efter skoltid även om hon upplever det orättvist att killar lever liv som gör det lättare för dem att få kontakter. Däremot markerar hon tydliga gränser när det gäller respekten som kvinna. Hon markerar tydligt för sin far att hon kan se en man i ögonen utan att vara förälskad i honom samt att hon blir rasande när hon hör talas om aga och därför agerar aktivt genom att försöka stärka den drabbade kompisens att stå upp emot sina föräldrar. Det är när diskurser artikuleras i handling som förändring sker.

Basilah upplever otrygghet på den ”svenska” skolan i innerstan. Hon känner sig inte hemma i en svensk diskurs, som hon menar handlar om att *vara ute på natten, dricka alkohol och röka*. Eftersom Basilah inte umgås i denna miljö har hon inte så mycket att berätta om den. Hon är mycket glad i skolan och svenska lärare som förstår den värld som invandrarungdomar lever i. Hon känner sig mer mogen än många andra i sin egen ålder. Mognad kopplas till olika faktorer. För det första handlar det om att vara kvinna. Kvinnor måste brottas med mer än män med svårigheter i livet, något som ligger i kvinnans natur, menar hon, men det är också något som gör kvinnor starka. För det andra talar hon om att hon upplevt krig och att hon som storsyster fått vara med när hennes mamma födde ett syskon som dog. Händelserna sätter spår i hennes liv. Hon är tveksam till om hon orkar få barn och om hon är kapabel att uppfostra barn. Hennes egen uppväxt har inte varit lätt och hon är medveten om att mönster kan reproduceras. Hon känner sig inte påverkad av gängse skönhetsideal kring bantning, smink och klädsel, och menar också att så länge kvinnor ställer upp på dessa ideal kommer männen att fortsätta att behandla kvinnorna som ting de kan äga. Basilah upplever konflikter när religion eller kultur står i strid mot det som hon menar är människovärdigt. Basilah markerar tydligt att hon inte respekterar pojkars företräde.

Berättelse 5 Ryktesspridning och vänskap

Malak och Hanan är 18 respektive 16 år gamla. Båda säger att de kommer från Libanon, men de är födda i Kuwait respektive Tyskland. Flickorna går andra, respektive första året på samhällsprogrammet i samma skola. De har inte känt varandra så länge utan har kommit i kontakt med varandra genom gemensamma vänner. Vänrelationer, svartsjuka och förtal är ett centralt tema i vårt samtal. Flickorna inleder direkt med att berätta om sin vänrelation och hur den för med sig svartsjuka och ryktesspridning bland andra flickor. Vårt samtal kretsar även mycket kring vad ”korrekt islam” egentligen står för; flickorna är ivriga att visa ”den riktiga tolkningen” av islam.¹⁴ Under samtalets gång blir flickorna allt pratsammare och mot slutet talar de ofta i munnen på varandra. Vissa

¹⁴ Flickorna anspelar flera gånger i intervjun på en tolkningstradition som säger att då Koranen inte ger svar i olika livssituationer finns profetens sunna, d v s den sedvänja som kommit att bli normerande, och som kan erhållas genom haditherna, religiösa berättelser. I de fall Hadither inte ger svar i konkreta frågor används islams allmänna koncensus, idjma, d v s det som har kommit att bli allmän sed i islam. I sista hand förlitar man sig på qiyas, analogislut. (Esposito, Darrell & Lewis, 2002)

meningsskiljaktligheter finns mellan flickorna, men framför allt skapar de en gemensam bild av islam.

Fritid

Flickorna börjar spontant med att berätta om sitt umgänge på eftermiddagarna. De tycker om att gå på café eller sitta hemma och ha det mysigt med en film tillsammans med andra flickor.

Malak: Bara tjejer, inte killar. Vi umgås inte med killar på fritiden. Bara med hennes bror. Man ska helst akta sig för killkompisar på fritiden. I skolan är det okey. Man ska vara försiktig.

Flickorna berättar vidare kring ämnet kompisar och skillnader mellan *killar och tjejer*. De talar om hur de själva lärde känna varandra och att deras vänskap orsakat ovänskap med andra flickor som nu *försöker förstöra mellan oss*. Flickorna menar att det är vanligt att tjejer pratar illa om varandra.

Malak: De (gamla kompisar) säger varför är hon mer med henne och typ sådär. Innan jag kände henne snackade min kompis. Hon var rädd att jag skulle umgås mer med henne. Det blir alltid svartsjuka och så bland tjejer.

I: Är det bara tjejer som gör så?

Malak: Killar bryr sig inte om tjejproblem. De snackar inte så. Killar gör inte så. Killar kan man vara jättebra kompis med, det kan man med killar, fast killar blir inte så svartsjuka med sina kompisar. Det blir tjejer. Man kan lita på en kille mer.

Hanan: Man har ju killkompisar man kan snacka med men det är ju lite farligt också.

I: Tjejproblem – vad är det?

Malak: Om hon har snackat om mig blir jag upprörd. Om man har sårat någon.

I: Vad kan man ha gjort då?

Malak: Det räcker att man umgås lite mer, att man snackar lite mer med någon.

Flickorna umgås inte heller med ”svenskar”.

Hanan: Det är känt som blatteområdet som vi bor på. Det finns svenskar, men vi träffas inte. När jag gick på högstadiet läste jag tyska ihop med några svenskar och de var schyssta.

Malak: Jag hade en svensk kompis när jag gick i femman och sexan. Hon var jättetrevlig, men vi hade inte samma mål i livet. Jag tror att man måste ha samma mål. Det är den man trivs mest med. Mitt mål är att man ska vara inne i islam. Göra allt som islam kräver, och jag vill helst komma in i paradiset. Man ska försöka lyckas att göra det. Den tjejens mål var att leva livet. Man lever bara en gång. Det

finns ett liv efter detta med två vägar, antingen paradiset eller helvetet. Man ska försöka vara snäll och sådär.

Hanan: Mitt mål är typ samma sak.

Malak för därefter över islams regler direkt till det egna livet: *Vi brukar inte ha pojkvänner och sådär. Vi säger att man ska vänta tills man gifter sig. Andra säger att vi ska ha killar och sådär. Då känner jag att vi är inte så lika och man trivs bättre med dem som man har samma mål som.* Alla muslimer uppfostras dock inte på samma sätt; somliga har missförstått islam, menar flickorna. I samtalet står ”vi” ofta för ”araber”. Det är i den arabiska kulturen som islams kärna ligger. Utanför detta finns somalier, som många gånger har blandat ihop religion och tradition eller kultur. Hanan berättar om omskärkelse som en somalisk företeelse som inte har med islam att göra:

De kollar inte på religionen först utan de kollar bara på tradition. De väljer ut det bästa i religionen. Om de gillar det tar de det och annars kastar de bort det. Det är det som är felet. Ska man vara muslim ska man göra allt som islam kräver. Om man pratar med dem så verkar de inte alls kunna så mycket om islam. Vi försöker förklara saker för dem och somliga blir arga medan andra lyssnar.

Flickorna menar att om man bor i ett muslimskt land som Saudiarabien måste man följa de regler som krävs, t ex slöjbärande. Slöjan, eller andra regler som hänger ihop med islam, är dock inget absolut måste. Det viktigaste är att *tro på Gud och Muhammed*.¹⁵ Man ska fasta, hjälpa fattiga och följa de andra pelarna inom islam. Slöjan kommer i andra hand. Om man bor i ett land där slöja är förbjudet så får man leva utan den. I Turkiet är det förbjudet med slöja på universiteten, och utbildning kommer före slöjbärande. Konsekvenserna blir i sådana fall att slöja får bäras på fritiden, menar flickorna. Både män och kvinnor måste följa regler kring

¹⁵ En människas handlingar är inom islam indelade i fem olika nivåer, från obligatoriska via tillrådliga, likgiltiga och förkastliga till de direkt förbjudna. Tolkningsproblemet uppstår när nya situationer som inte finns i Koranen eller i Haditherna uppstår. Frågor kring mat, klädsel, bönetider eller ramadan måste ställas på nytt i varje ny situation, och tolkas utifrån nya rumsliga och tidsmässiga villkor. En obligatorisk handling är t ex att recitera trosbekännelsen och en förbjuden, att tillbe någon annan Gud än den ende, är giltiga i alla tider och på alla platser. Däremot brukar frågor kring mat och klädsel betraktas som tillrådliga, likgiltiga eller förkastliga. Att äta halalmat är tillrådligt, men inte obligatoriskt eftersom det finns förmildrande omständigheter som gör att man inte i alla lägen kan följa alla matrestriktioner. Dessa tre mellannivåer är bestämda av tid och rum. Det pågår ständigt diskussioner om hur tolkningar ska göras, t ex med känsla eller förnuft, samt vem som har rätt att tolka (Esposito, Darrell & Lewis, 2002). I dag har alltfler enskilda tagit över en väsentlig del av tolkningen eftersom det inte alltid finns imamer att fråga. Dessutom är imamerna i en migrationssituation inte alltid kunniga i mottagarlandets kulturtraditioner och samhällssystem vilket försvårar den kontextuella tolkningen. Flickorna diskuterar de olika tolkningsnivåerna utifrån vilket land de bor i.

klädsel. Reglerna ser visserligen lite olika ut för män och kvinnor, och det kan uppfattas som orättvist, men det är inte något som människor rår på, menar flickorna. Regler som berör mäns och kvinnors olika uppgifter i samhället har tillkommit av religiösa skäl.

Malak: Förut så krigade killar mycket. Kvinnorna fick inte kriga. Det var ingen kvinnlig sak. Dom fick alltid vara hemma istället, typ, och inte göra det som killar gjorde. Jag tänker att det är orättvist och så, och sen: Det är ett prov för oss säger vi. Det är ett prov för oss att det som Gud har sagt att vi inte ska göra, då ska vi inte göra det. Vi blir belönade sen.

Flickorna talar mycket om slöjan som ett självständigt beslut. Hanan har bara burit slöja ett år, och när vänner trott att hon blivit tvingad av föräldrar har hon markerat tydligt att det är hennes eget beslut. Även Malaks mamma föreslog att hon skulle vänta tills hon blev lite äldre.

Att många svenskar reagerar mot slöjbärande har med okunnighet att göra, menar flickorna, men det finns också muslimska kvinnor som reagerar mot slöjor. Det är iranier i Sverige som genom demonstrationer på stan vill förbjuda detta. Flickorna menar att iranierna får göra som de vill, men att den som så önskar också måste få vara fri att bära slöja. Den signalerar respekt och är en symbol för islam. Däremot tycker flickorna att det är tråkigt att det finns flickor som bär slöja och bär sig illa åt. Det ger ingen fin bild av islam. I sådana fall är det oftast sådana som blivit tvingade. I viss mån talar flickorna även om mål som de själva inte menar sig kunna leva upp till.

Malak: Man ska helst inte vara sminkad, men det har inte så stor betydelse. Fast jag sminkar mig ändå. Alltså man gör det man trivs med.

Klädmodet börjar anpassas alltmer till muslimer, menar flickorna.

Hanan: Dom vill göra kläder för tjejer med slöja.

Malak: Dom har börjat sälja sjalar, koftor och sånt som vi tar på oss. Det hjälper oss jättemycket.

Hanan: Det är jättemycket muslimer som inte tycker dom hittar rätt klädstil. Då får dom sy hemma.

Typiskt för svenska tjejer är att festa och ha killar, medan muslimska tjejer försöker göra något för sina föräldrar, även om det finns undantag åt båda håll. Svenskar vet

inte så mycket om kristendomen. De bär till exempel kors utan att veta vad det står för.

Hanan: Det finns vissa som är kristna och praktiserar kristendomen och människor som tänker så, ja vi är faktiskt ganska lika. Man ska inte göra allt. Det finns gränser.

Malak: Jag har aldrig snackat med en tjej som är inne i religion (kristendom).

Kristendomen lämnas snabbt eftersom flickorna inte har några erfarenheter av kristna vänner, utan samtalet med flickorna utspelar sig mer kring vad som kännetecknar muslimsk moral gentemot ”svensk”. Som muslim tar man hand om gamla och sjuka på ett sätt som man inte gör i Sverige. Flickorna berättar att de hjälpt äldre i Sverige t ex genom att bära tunga affärskassar eller att vara ett stöd åt dem när det är snö och halt. Malak berättar att hon blivit erbjuden betalning, men har avböjt. Hon blir glad av att hjälpa andra och hon får belöning av Gud. Men även om islam kräver hjälpsamhet kan man inte garantera att det är tryggare i muslimska länder. Flickorna ger många exempel på god och dålig moral i såväl kristna som muslimska länder och diskussionen utmynnar i om det går att dra någon gräns mellan kristet och muslimskt. Är Libanon egentligen kristet eller muslimskt, undrar flickorna.

Flickor och pojkar

Hur uppfattar då flickorna jämnåriga pojkars liv? Att män och kvinnor är lika mycket värda enligt islam påpekas gång på gång av flickorna. Islams regler gäller båda könen lika mycket. Flickorna diskuterar om föräldrar håller sina döttrar med strängare regler än sina söner, och Malak menar att det ibland kan vara tvärt om:

Man är till och med mer orolig för pojkarna. Dom vill absolut inte visa hur töntiga dom är mellan andra pojkar också. Dom är ju så här: Jag är tuffast, jag är snyggast och bla, bla, bla.

Men diskussionen går snabbt över till unga mäns kvinnosyn, och den uppfostran, eller påverkan som ligger bakom. Det finns pojkar som tycker att flickor ska vara hemma medan de själva kan vara ute på nätterna. Malak berättar om sin bror, som ibland tycker att hon som är flicka bör stanna hemma medan han själv är ute på nätterna. Malak menar att han har fått detta beteende från kompisar. Men det hänger på hur kompisar har blivit uppfostrade. Att killar har större frihet hänger

alltså ihop med uppfostran *Dom har uppfostrat dom på fel sätt*, menar Malak. Den egna familjen diskuteras inte i detta sammanhang, men flickorna framhåller att båda föräldrarna har lika mycket ansvar i söners och döttrars uppfostran. Däremot har fäder och mödrar lite olika roller i sin uppfostran av söner respektive döttrar. Båda flickorna menar att de kan prata med sin mamma om i stort sett allt. Men de har också mostrar, fastrar och kusiner som vuxna samtalspartner. I vissa fall lever män och kvinnor under olika omständigheter menar flickorna. Det är alltid någon som bestämmer lite mer än någon annan. Precis som föräldrar bestämmer över sina barn så bestämmer mannen vissa saker. Flickorna argumenterar här för att någon alltid måste ha makt och tillämpar detta resonemang på jämställdhetsområdet (de los Reyes & Mulinari 2005).

Hanan: Det man tycker är orättvist är att mannen får gifta sig med fyra.

Malak: Vad skulle hända om kvinnan gifte sig med fyra?

Hanan: Kvinnorna får absolut inte gifta sig med flera och det har sina skäl också.

Malak: Jag skulle inte vilja att min man gifte sig med flera. Men vi säger så där att ifall det blir krig, alltså jag skulle vilja hjälpa någon annan kvinna. Man tänker så att det är min man. Jag vill inte dela honom med nån. Men vissa kvinnor dom vill verkligen ha nån. Jag vill verkligen ha en annan kvinna här. Det är olika.

Hanan: Min mosters man är gift med en till, men hon är sur över det. Han har ju rätt.

Diskussionen fortsätter med ansvar, speciellt hur det är att ha vuxenansvar. Hanan har själv under året fått ta ett stort vuxenansvar då hennes föräldrar var på pilgrimsfärd till Mecka. Även om farmor fanns tillhands fick hon i tre veckor ta hand om fyra syskon på 15, 13, 10 och 4 år.

Hanan: Min mamma åkte ju till Mecka, hon och min pappa, så hon lämnade mina småsyskon till mig. Fast så var farmor också med fast hon satt bara och kollade på TV. Så blir jag orolig över mina syskon. Att jag hade stort ansvar du vet. Jag fick ringa min storebrorsa hela tiden. Jag kollade på klockan hela tiden... var är dom, var är dom? Jag blev så rädd. Jag vet inte varför.

Hanan menar genom detta att hon vet hur det är att ha ansvar och förstår därför oroliga föräldrar, när deras barn springer ute på nätterna. Det vuxenansvar hon fått ta skulle inte begäras av en jämnårig kille. Det ställs höga krav på flickor, och i viss mån reflekterar flickorna över att den som inte har makt (kvinnan) behöver väninnor att prata med samt att det lätt kan leda till skvaller. Samtidigt är det skönt att vara kvinna, då kvinnor inte har något ekonomiskt ansvar; det är enligt Koranen mannens uppgift är att försörja sin hustru, menar flickorna. Männerna har sina problem och kvinnorna sina.

Skola

När det gäller skolan pratar flickorna mest om hur islam framställs och i vilken mån det går att leva som muslim på skolan. Flickorna är inte intresserade av att prata om lektioner och undervisning, förutom att de reagerar på bilden av islam i läromedel, där muslimska kvinnor beskrivs som rättslösa. Malak har även hört en lärare påstå *att islam är en orättvis religion*. På flickornas skola är det, med en vid religionsdefinition, flest muslimer i klasserna på samhällsprogrammet. Senare under intervjun framkommer en situation där flickorna beskriver hur det kan gå till när religion diskuteras i skolan:

Hanan: Vissa skriker. Det är alltid några som blir utkastade när vi diskuterar judendom, kristendom och islam. Du vet... det blir alltid så när man snackar om religion.

Malak: Men det jag tänker på när min lärare snackar om religion är lugn. Det är inget bra att visa att man är arg och upprörd. Det är fel bild av islam. Man ska vara positiv. Man ska vara snäll. Man ska inte vara så naiv. Man ska förklara varför man tycker att det är fel och det här är rätt.

Malak känner i en sådan situation att hon vill visa ett gott muslimskt beteende genom att inte bli upprörd. Detta är viktigare än betyg och prestationer i skolan.

Framtid

När det gäller framtiden är flickorna mycket måna om att framhålla vikten av utbildning. Däremot diskuterar Malak och Hanan utbildning endast i relation till äktenskap. När flickorna berättar om sina framtida utbildningsplaner handlar det inte om intressen för särskilda ämnen, utan om att föräldrarna gärna ser att de utbildar sig samt att de kan behöva en utbildning *som reserv*.

Hanan: Jag vill bli tolk, ja, jag har tänkt på det

Malak: Jag tänkte läsa företagsekonomi. För att min mamma säger att man ska ha en utbildning. Så som jag vet har hela min släkt utbildning. Dom läser allting. Man vet aldrig i framtiden vad som händer. Tänk om man behöver hjälp... Man ska vara självständig. Man ska absolut inte fråga någon om hjälp helst. Man ska inte lägga skuld på mannen. Det kan vara tungt för honom också. Han kommer hem trött och ska jobba hemma också.

Hanan: Typ mina kusiner brukar gifta sig i 18-19-års ålder. Dom hoppar alltid av skolan. Så nu har dom börjat läsa igen. Dom säger till mig: Du får inte hoppa av vad som än händer.

I: Så dom uppmanar dig att fortsätta då..

Hanan: Pappa tycker att jag ska läsa. Han säger: Jag har inte läst. Han vill att hans barn ska bli någonting. Mamma tycker absolut inte att man ska gifta sig.

Flickorna kommer in på giftermål och menar att det inte är aktuellt förrän kroppen är mogen. Det sker ungefär vid 20-årsåldern. Hanan menar att det i hennes släkt är ungefär vid 18 års ålder.

I: Ska man läsa färdigt sin utbildning innan man gifter sig?

Malak: Det beror på mannen man ska leva livet med. Vissa män tycker inte om det. Det är jättemånga som har friat till min syster. Hon är 21. Dom säger: Du får inte plugga vidare. Så då sa min syster. Då vill jag inte gifta mig... Det som är bra hemma hos oss är att vi får bestämma sådant själva. Med vem vi ska gifta oss.

Utbildning förs fram som alternativet till äktenskap direkt efter gymnasiet, men flickorna är måna om både utbildning och äktenskap inom en inte alltför avlägsen framtid. Hanan menar att det bara är arabiska killar som tycker att deras fruar ska vara hemma. Det är, menar hon vidare, bara ett tecken på att de inte är mogna att gifta sig ännu. Hon tror att de kommer att ändra sig när de blir äldre. Pojkar är strängare mot sina systrar än mot sin fru, anser flickorna och menar i sin argumentation för utbildning att männen ju får det bättre själva om deras hustrur bidrar till familjens försörjning.

Samtalet leder över till pojkars och flickors beteende som gifta och ogifta. Det talas om svartsjuka och om gifta män som uppvaktar gifta kvinnor. *Det är annorlunda med svenska killar*, menar flickorna. Det som är bra med dem är att de respekterar en, menar flickorna. Flickorna ger exempel på pinsamheter när arabiska män *visslar och sjunger* då kvinnor går förbi. På det sättet är det bra med slöjan, menar flickorna. Flickorna ser svenska pojkar som förståndiga och lugna. Men de känner inga svenska pojkar som är muslimer, och ett äktenskap med en icke-muslim är otänkbart. Men det finns också svenskar som är rasister. En av flickorna har otäcka minnen av bråk och skottlossning mellan svenska och arabiska pojkar.

För Malak och Hanan är det viktigaste att följa islam; det finns inga alternativa sätt att leva. Under jordelivet utsätts människan för olika prövningar av Gud. Målet är att följa Guds vilja och efter döden komma till paradiset. Ett muslimskt liv kan emellertid te sig olika på olika platser; ett muslimskt sätt att leva i Sverige skiljer sig från ett muslimskt sätt att leva i ett land där islam är landets officiella religion. För flickorna gäller det att veta vad Gud kräver av dem i just deras situation, vilket kan handla om allt från klädsel till beteende. Det gäller att inte påverkas av kulturellt beteende i det land där man bor, om det strider mot Guds vilja, men att samtidigt vara öppen inför människor man möter. I icke muslimska länder finns också goda människor, ibland till och med i högre grad än i muslimska.

Vilka gränser sätts då upp för ”de andra”? Flickorna avgränsar sig åt olika håll. Svenska flickor *lever livet*, de dricker på helgerna och umgås med killar. Men det finns också muslimska grupper, till exempel iranier och bosnier som vill leva sekulariserat eller *inte vet vad islam handlar om*. För det tredje finns det grupper som blandat ihop religion med kultur. Flickorna tar upp omskärelse som exempel på något som islam orättfärdigt har fått skulden för. Men flickorna nämner också enskilda muslimer som genom sitt beteende *förstör för andra*. Det kan vara flickor som tvingats till att bära slöja och inte lever upp till det som slöjan står för. I sitt tal om vad ”riktig islam” innebär formulerar flickorna en diskurs kring islam som en global företeelse, där det kulturella skalas bort. (jfr Otterbeck, 2000).

Det finns även känsligare företeelser som flickorna har svårare att handskas med, t ex att pojkar har större frihet än flickor samt vänskapsrelationer och svartsjuka. Både pojkar och flickor kan känna svartsjuka, men *flickor är mer svartsjuka till sin natur*. Mäns svartsjuka handlar om att andra män attraheras av deras fruar eller systrar, medan kvinnor känner svartsjuka i vänrelationen mellan andra kvinnor samt gentemot andra kvinnor som delar make. Islams regelverk hjälper emellertid flickorna att hantera dessa svårigheter. Om positioner som är knuta till kön ses som essentiella kan den synen innebära att kvinnors och mäns olika positioner ses som komplementära och det innebär att kvinnor har underordnade positioner i förhållande till män (jfr Otterbeck, 2000). Positionen som muslim är här överordnad andra positioner för flickorna, och de känner trygghet i tydliga regler. Flickorna är nogna med att framställa islam som en jämställd religion. De försvarar och argumenterar utifrån en diskurs som säger att kvinnor behöver skyddas mer än män. Att somliga (män) bestämmer över andra (kvinnor) är inte så konstigt. Maktasymmetri präglar hela samhället. Att kvinnor har svårt för polygami (månggifte) är inte konstigt, menar flickorna, men mannen har enligt islam rätt till det, och det är han som kommer att få stå till svars om han inte har behandlat sina hustrur lika. Polygami ställer alltså högre krav på männen än på kvinnorna. Ytterst handlar det om att leva ödmjukt inför Guds prövningar, och i detta fall provas mannen mer än kvinnan, menar flickorna

Utbildning är viktigt menar flickorna och stöder sig på såväl föräldrar som islam. Det finns pojkar som argumenterar emot, men de blandar ihop kulturella mönster och ”renlärig” islam. Svenska pojkar kan visa mer respekt än arabiska. Det förklaras dock som omognad hos de arabiska; de bättrar sig när de blir äldre.

Del 3: Maktordningar och motdiskurser

I våra samtal med flickorna framkommer att de befinner sig i en livssituation då de förväntas att självständigt forma sin framtid och sitt vuxenliv. De är bundna till sina familjer, inte minst genom de traditioner de är uppvuxna inom. Drömmar och förhoppningar om den egna framtiden knyts till både fortsatta studier och ett framtida familjeliv där de hoppas att bli självständiga och kunna arbeta inom ett yrke samtidigt som de är inställda på att ha familj.

I detta kapitel presenterar vi inledningsvis hur vi har gått tillväga i våra analyser. Därefter visar vi vad som är gemensamt i flickornas berättelser. Sedan tar vi upp det som skiljer berättelserna åt. Därefter presenterar vi tre olika diskurser som flickorna förhåller sig till. Till sist diskuterar vi flickornas kulturella och religiösa hemvist.

Formandet av gemensamma och åtskiljande berättelser

Det som kommer till uttryck i samtal är inte alltid de föreställningar som är djupast rotade, vilket innebär att det i en intervjusituation kan vara svårt att komma åt tankar som finns, men aldrig uttalas. I samtalen har flickorna möjlighet att framställa sig på det sätt som de själva vill uppfattas av andra. Deras värderingar, vanor, klädsel och trosföreställningar utmanas i nya situationer och i samtalen med flickorna märkte vi att vissa föreställningar inte hade uttalats tidigare, medan andra kändes väl förankrade. Islamologen Jan Hjärpe brukar beskriva en trosföreställning som innehållet i en stor korg, där mycket ryms. Korgen är dock inte tät, så även om kanterna finns och avgränsar en religions kärna finns det mycket stoff som passerar hålen i korgen åt båda hållen (se bl a Hjärpe, 2003).

En fråga som så gott som samtliga flickor tog upp i samtalen, och som på ett tydligt sätt synliggör skärningspunkter (intersektioner) mellan religion och kön är månggifte.¹⁶ Flickorna kan ha tagit upp frågan för att lyssna in reaktioner från oss som intervjuare, men frågan om månggifte är också föremål för inommuslimsk debatt. Dialogen nedan får stå som exempel på hur vi har tolkat samtalen.

- Men det man tycker är orättvist är att mannen får gifta sig med fyra. Det är det som dom tycker är fel.
- Vad skulle hända om kvinnan gifte sig med fyra?
- Hur ska man veta vems barn det är då?

¹⁶ Här följer en längre dialog, där vissa delar i intervjun har presenterats tidigare.

- Det var det jag sa till dom... (?) Förr krigade männen väldigt mycket så det blev många kvinnor över då. Så det var det att dom ville uppfostra dom kvinnorna så att deras barn inte skulle hamna fel.
- Hur är det idag då?
- Vi säger fortfarande att han får gifta sig med flera om han ska behandla dom alla på exakt samma sätt.
- Om han t ex ger henne en sak, en ring eller nåt, då måste han ge en sån till mig också. Om han köper...
- Det är det inte många som kan.
- Dom bryr sig inte om religion, dom tänker bara att jag får ju inom islam gifta mig med flera och så.
- Fast jag tror inte att det är jättemånga män som i dag är redo för att ta hand om dom lika mycket.
- Kvinnorna får absolut inte gifta sig med flera och det har sina skäl också.
- Jag skulle inte vilja att min man gifte sig med flera. Men vi säger sådär att ifall det blir krig, alltså typ jag skulle vilja hjälpa en annan kvinna. Man säger så att det är min man, jag vill inte dela honom med nån. Jag vill verkligen ha en annan kvinna här. Det är olika.
- Min mosters man är gift med en till, men hon är så sur över det. Om man snackar med henne...han har ju rätt.

Dialogen ovan ingår i ett samtal som rör giftermål och skilsmässor i allmänhet, där flickorna tidigare har tagit upp kvinnans rättigheter eller avsaknad av rättigheter i samband med skilsmässor. Flickorna i samtalet betraktar sig som aktivt troende. De är angelägna om att leva efter *islams regler*, men menar att månggifte är problematiskt, vilket visas redan i första repliken. Däremot används inte pronominet jag, utan *man*, vilket innebär att flickorna vill visa att de delar sin uppfattning med andra flickor. I andra repliken ställs en fråga, som gör att fokus ändras från intervju till ett samtal flickorna emellan där förhandlingen börjar. Flickorna tycks anspela på ett samtal de haft tidigare. I vårt samtal med flickorna upprepar och bekräftar de med varandra att de sagt *rätt* tidigare. Orsaken till att män får ha flera hustrur, men kvinnan inte flera män tydliggörs på så sätt även för oss som intervjuare. När vi frågar hur situationen ser ut idag vidhåller flickorna att månggifte fortfarande gäller. Här använder de pronominet *vi* och exemplifierar med sig själva *henne* och *mig*. Flickorna vill reda ut vad som gäller enligt Koranen för att kunna argumentera för sitt motstånd mot månggifte. Att månggifte inte är tillåtet enligt svensk lag är ingenting som flickorna verkar veta och de tar inte heller upp det till diskussion. Jämställdhet förhandlas i samtalen i förhållande till religion och flickorna söker stöd i Koranen i talet om jämställdhet (jfr Schlytter, 2004, Nussbaum, 2002a). Flickorna anser å ena sidan att det är *orättvist* att inte kvinnor får ha flera män, samtidigt som de å andra sidan menar att de inte själva skulle kunna tänka sig att leva i polygama äktenskap. I samtalen om månggifte synliggörs intersektionen (skärningspunkten) mellan kön och religion och på så vis har analysen givit en mer komplex bild av hur flickorna positionerar sig själva i förhållande till religion och kön. Religion och kön är inte stabila kategorier, men

kan genom tolkningar och normer, verka ”naturliga” och ifrågasätts inte (Hägerström, 2003, Larsson, 2006).

Språkbruket gör det möjligt att förstå vad som utgör gemensamma berättelser eller variationer i intervjuerna med flickorna och genom att använda pronomen som *vi*, *dom* eller *man* markeras vilka personer som ingår i eller utesluts ur gemenskaper. Till exempel *dom* (killarna) *tänker bara på pengar* och underförstått: till skillnad från *oss tjejer som vill utbilda oss*. Pronominet *man* uttrycker i högre grad en essentiell egenskap än pronominet *jag*. Genom att använda *man* känner sig flickorna delaktiga i ett större sammanhang, till exempel: *Man vill inte göra något*, vilket inkluderar flickor (ungdomar) i allmänhet. I ett fall berättar en flicka om sin egen situation, men slutar med *man*, t ex *Man orkar verkligen inte med detta mer*. Flickan vill visa att hon är en bland många som delar samma öde. Ibland beskrivs explicit att någon är *annorlunda* eller *konstig*, *omoralisk* eller *falsk*. *Jag vet inte vad det är med tjejer, men det är det att dom ska alltid vara så falska*. I det här fallet inkluderar inte flickorna sig själva, utan använder pronominet *dom*. Falskhet är en egenskap som i högre grad finns hos *andra flickor* än hos dem själva. I intervjusituationen beskriver de bara hur de själva blir drabbade av falskhet. Adverbet *ju*, eller *du vet*, kan användas för att avläsa diskurser som verkar vara hegemoniska. *Alla har ju sina kulturer* eller *Som min pappa då: Får jag gå ut, du vet, typ*. Här beskrivs situationer som vi som intervjuare förutsätts känna igen oss i, eller som de andra flickorna förutsätts känna igen. I somliga fall får man en känsla av att flickorna saknar benämningar på företeelser de ändå uppfattat innebörden i. Benämningen *svenskar* differentieras i princip inte, men i en intervju talas om att *kristna svenskar* nog inte är så annorlunda *mot oss*. Flickorna har alltså en bild av *kristna svenskar*, men ingen terminologi att beskriva dem med. *Svenska flickor* blir istället en enhetlig grupp som dricker, går på disco, har pojkvänner och stor (alltför stor?) frihet. Genom att använda svenska flickor som en enhetlig kategori, markerar de skillnaderna till sig själva som tar religionen på allvar, trots att en del av flickorna inte praktiserar religionen.

I en av våra gruppdiskussioner särskiljer flickorna svensk skola från hemlandets skola och hos en annan grupp görs en åtskillnad mellan svensk och arabisk moral och uppfostran. I interaktionen spelar våra frågor, kommentarer och vår tystnad in när det gäller bekräftelser eller ifrågasättanden av det de säger. I ett fall sa flickorna: *Berätta inte det här för någon*, då det handlade om en handling som var förbjuden enligt islam. Vi kan inte uttala oss om vilka livssituationer flickorna befinner sig i, men vi kan ana att en del av flickorna lever i ganska rörliga situationer. På vilket sätt intervjuerna har påverkat dem är också svårt att uttala sig om. Kanske har de valt att låta sig intervjuas för att kunna ”testa” tankar. I så fall kan de ha uppfattat nyanser i vårt tal eller minspel som de tolkat som bekräftanden

för något som vi egentligen blivit förvånade eller till och med upprörda över utan att visa det.

I nästan alla intervjuer märkte vi att en av flickorna var lite mer drivande än den/de andra, och i vissa fall där flickorna verkar vara jämställda utrymmesmässigt hade de ibland lite olika inställningar. Det hände att diskussionen resulterade i att de blev något så när överens, medan den i andra fall visade på meningsskiljaktigheter som inte kunde överbryggas. Vi har framförallt tagit fasta på flickornas egna motsägelser men vi har också tagit fasta på hur flickorna uttrycker ett gemensamt ifrågasättande av en dogm eller regel. Vi har velat visa hur flickorna hanterar sitt ifrågasättande av både olikheter och likheter och hur de säger att de agerar i sina livssituationer (jfr von Brömssen 2003, Osbeck, 2006). Talet om olikheter och likheter ska inte ses som generella och fasta. Både likheter och olikheter ges tillfälliga betydelser i det sammanhang som en intervjusituation innebär (jfr de los Reyes, Martinson, 2005).

Gemensamma berättelser

I somliga fall tycks flickorna ganska entydigt reproducera eller förstärka diskurser, till exempel kring vad som kännetecknar kurder. I följande exempel skapar tre kurdiska flickor en gemensam berättelse som förstärker en diskurs om hur ”dom är”, men här kan vi se hur ”dom” (i det här fallet kurderna) ”görs” till ”dom andra”, som inte är som ”vi”. Flickorna distanserar emellertid sig själva från diskursen genom att använda pronominet *dom* konsekvent i sin beskrivning. Det blir på så sätt ett avståndstagande emot andra kurder, som i vissa fall representeras av föräldragenerationen.

- Dom har inget liv.
- Det är det som är typiskt för kurder. Dom har inget att göra. Inget jobb.
- Då sitter dom där och... Dom är lata så dom vill inte...
- Det är inte bara kvinnorna.
- Den frihet som vi har den fick dom inte ha i Kurdistan
- Dom skulle göra det bättre för oss, men dom förstör bara mer. Dom gör det bara dåligt för oss och man mår verkligen bara dåligt av det. Man orkar verkligen inte med detta mer. Det förstår inte dom. Dom frågar inte ens hur man mår.
- Jobbar inga?
- Mina föräldrar jobbar, men inte andra. Dom utnyttjar socialen så himla mycket. Alla kurder. Dom går till soc och säger så här att min fru och jag har separerat och jag vill ha egen lägenhet. Så får dom det. Så mannen och kvinnan är fortfarande tillsammans, så hyr dom ut i andra hand. Alltså katastrof. Så tjänar dom 2000 i månaden. Dom är sådana djur...
- Detta är helt onödigt. Varför inte leva mer rättvist?
- Jag tror att om kurder hade jobbat mer...

- Dom är så själviska. Dom ska alltid ha mer. Dom tänker aldrig på andra.

Kurders, liksom andra gruppers arbetslöshet kan det finnas olika orsaker till. I vissa fall kan det bero på bristande språkkunskaper, på icke adekvat utbildning eller på sjukdom. Flickornas uttalanden om sina "landsmän" visar i samtalet ett avståndstagande till den egna gruppen, där de framställer sig själva som olika kurderna. De ser sig själva som friställda från det "kurdiska" genom att tala om att "de andra" kvinnorna bevakar deras moral och utövar social kontroll mot flickorna.

De kurdiska flickorna har en gemensam syn på hur den sociala kontrollen fungerar mot dem och inte mot deras bröder. Ironin blir deras vapen; de kan skratta åt det och att de andra kvinnorna förlöjligas.

- Jag får skäll av min mamma
- Det är dom kläderna
- Det är ditt eget fel
- Du går och visar halva magen, klart du blir sjuk...
- Men när mina bröder blir sjuka, då blir det värsta gulliga. Din stackare, jag ska hämta det och det... men hallå!
- Förut blev jag ledsen, men nu skrattar jag bara åt det. Det är så himla roligt tycker jag.

I det återgivna exemplet är det kurdiska flickor som talar, men det skulle lika gärna kunnat vara vilken grupp som helst. Individuer, oavsett vilken grupp de tillhör, skapar och återskapar strukturellt förankrade diskurser i talet om "de andra", de som inte är som "vi" (Jfr Andersson, 2003, de los Reyes & Martinsson 2005). I dessa gemensamma berättelser befästes kategorier av hur "de andra" och lever och motverkar på så sätt att synen på kurder förändras. Så formas strukturer som leder till diskriminerande omdömen om människor och blir till en "sanning" om hur olika människor "är". I talet om flickors och pojkars olikheter befästs ett essentiellt synsätt. Flickorna i vår studie skapar också gemensamma berättelser om eventuella framtida äktenskap. Här visar vi ett exempel från ett annat av våra samtal där flickorna lägger till och fyller i varandras uttalanden och på så sätt skapar en gemensam berättelse:

- Maken kan säga att oj oj oj, det har snackats om dig att du...
- ...har gjort så och så och då kanske den mannen inte vill ha dig
- ...och då får föräldrarna skit för det, för att dom inte har gjort någonting åt det och det är därför tror jag föräldrarna är mer rädda, bryr sig mer...

Ibland skapas den gemensamma berättelsen i form av en dialog där flickorna gemensamt försöker ta reda på vad *islam säger* i någon fråga, i det här fallet äktenskap, skilsmässa och månggifte:

- Då skulle Gud låsa in henne va?
- Jag vet inte
- Låsa in henne tills Gud kommer och öppnar dörren och visar en ny väg till en annan man.

Talet om ”det gemensamma” innehåller föreställningar som uttrycks och omförhandlas i dialogerna mellan flickorna. Avsnitt av dialogerna synliggör en till vissa delar gemensam muslimsk berättelse, som ofta uttrycks som *islam säger*: Det vill säga flickorna vill få bekräftat att de själva har den *rätta* uppfattningen, enligt islam. Den gemensamma berättelsen kan här snarare ses som en undran om hur islam ska praktiseras i ett icke muslimskt land.

Förståelsen för och praktiserandet av islam i nya kontexter är mycket aktuella frågor för muslimer i dag. Ramadan (2004) menar att det finns två risker som muslimer i icke muslimska miljöer lätt hamnar i; somliga reagerar emot den ”frigjorda” västerländska kulturen och övertolkar islamisk lag som fast och orubblig. Andra använder den västerländska kulturen som förebild och rättfärdigar nästan vad som helst som överensstämmande med islam. Själv förespråkar Ramadan en tredje väg som poängterar vikten av källstudier för att kunna fastslå vilka regler inom islam som är giltiga för tolkningar och lösningar idag. De troende måste förses med *individuella eller gemensamma regler på ett sådant sätt att den livsviktiga förbindelsen mellan källornas absoluta karaktär och den historisk-geografiska relativiteten upprätthålls* (s 62). Detta innebär att frågor om kön och religion formas och påverkas när de kontrasteras mot nya sammanhang.

Variationer och motsägelser i flickornas berättelser

I flickornas berättelser finns det inte bara gemensamma drag utan också variationer och motsägelser. Flickorna har olika syn på företeelser inom islam beroende på hur praktiserande de själva är och vilken livssituation de befinner sig i för tillfället. De argumenterar med och mot varandra i intervjusituationen, samt motsäger sig själva under intervjuerna. Att motsäga sig själv är vanligt förekommande i intervjuer och samtal då människor i olika situationer förhandlar med sig själva. Genom att säga något som inte tidigare varit uttalat, så synliggörs de egna tankarna. Människor försöker på så sätt att få värderingar och sina attityder att passa ihop. Flickorna

försöker få sina berättelser om hur det är att vara muslimsk ung kvinna i Sverige idag att passa ihop och skapa beredskap för de situationer, i vilka de kan hamna. I samtalen definierar de sig själva i förhållande till *de andra*, som inte är som *vi*. Det är alltid möjligt att värdera den egna gruppen som *bättre* (eller *sämre*) och att de själva lever *rätt*, medan andra inte lever lika rättroget. Det framkommer särskilt i diskussionen om *araber* kontra *bosnier* och i förhållande till hur *svenskar* lever (jfr Winther Jörgenssen & Phillips, 2000).

Tempot i våra intervjuer och i flickornas samtal med varandra var ofta högt. I det här fallet pratar flickorna med varandra om jämställdhet, äktenskap och kulturella skillnader. Flickorna argumenterar för lika fördelning av sysslor i äktenskapet, något som de menar inte är vanligt i deras kultur. En flicka opponerar sig och menar att det finns undantag, och en annan reflekterar över sig själv och funderar om hon kommer att bli som sina föräldrar.

- För min del ska allt vara lika. Ska jag diska ska han diska.
- ...
- Ska kvinnan göra mer då? Han ska fasa, tycker jag. Om man gifter sig med någon därnerifrån... Då blir det helvete. Då blir det barnmaskinen. Om man gifter sig därnere?
- Nej, om man gifter sig och drar.
- Och kommer tillbaka
- Det misstaget ska man aldrig göra
- Men hallå, det finns dom som min kusin. Han har bott här i två år nu och han är absolut inte en sån kille som...
- Men oftast är det så
 - Men han var sån i ...också. Alltså han var inte alls som dom killarna.
-
- Men oftast vänder man sig tillbaka till det man själv kommer ifrån, men inte på samma sätt, det gör man ju inte. Om jag får barn så ska ju dom få det bättre än jag har
- Men vissa saker som dina föräldrar har, det har du ju i grunden utan att du tänker på det.
- Men när våra barn växer upp då kommer det att vara ett steg bättre tror jag.

I samtal om uppfostran bygger flickorna upp två diametralt olika metoder, en "svensk" uppfostran som de föredrar, och en annan, deras egen, som de karikerar. "Dom" syftar i det här fallet på föräldrarna, vilkas metoder de tar avstånd ifrån. Däremot känner flickorna, genom att säga "vi", att de tillhör den kultur som föräldrarna representerar, inte den svenska.

- Vi är mer hårda. Om till exempel ett barn slår sig så: Upp med dig jävla idiot. Fan, om man är sjuk. Då säger dom (...) inte jag ska hjälpa dig och sånt, utan: Upp med dig. Dom säger: Din idiot, varför gör du så? Det är ingen som är orolig.

- att dom säger till på fel sätt?
- När jag säger att jag har gjort det dom säger blir det: Ska jag ta dig till sjukhuset, din klantskalle

I samtalen visas hur flickorna själva både tar avstånd och gör motstånd mot traditioner, till exempel genom att berätta historier om andra flickor som har lyckats överlista sina föräldrar eller sina män i olika sammanhang. Ofta skämtar de om sina motståndare och använder humor som en av flera motståndsstrategier. Motståndet tar sig också uttryck som opposition där de förtalar sina egna, både familjer och landsmän. Det kan vara ett av flera sätt att använda sig av motmakt. Motmakt kan innebära att minoritetsgrupper väljer motstånd som strategi gentemot majoritetssamhället. Motståndet kan uttryckas genom att brister i majoritetssamhället påvisas. Det kan vara brist på moral, annan uppfostran eller ett slapt skolsystem.

Tre diskurser

I flickornas berättelser synliggörs flera olika diskurser kring religion, kön och jämställdhet. I de samtal vi fört med flickorna har vi funnit att det är några diskurser som är mer eller mindre framträdande i så gott som alla intervjuer, men där de olika grupperna förhåller sig till diskurserna på olika sätt. Flickorna förhåller sig till, reproducerar och skapar något nytt i förhållande till de här olika diskurserna i sina samtal. Utifrån flickornas tal har vi analyserat hur tre olika diskurser formar och formas av flickorna och hur de framträder i samtalen. De tre diskurserna ska inte ses som åtskilda och helt olika i flickornas liv, men i vår text framstår de som åtskiljda. Vi benämner dessa tre diskurser: global muslimsk diskurs, kulturell muslimsk diskurs och kritisk muslimsk diskurs. De tre diskurserna är inte kopplade till specifika individer, utan alla flickorna förhåller sig i högre eller lägre grad till diskurserna.

Vi har valt att visa hur intersektionalitet kan framträda i de olika diskurserna. En intersektionell analys visar dels hur religion och kön påverkar varandra, dels hur kön och religion påverkas och förändras av klass, etnicitet och ålder. Vi har även tagit hänsyn till vilken tid och i vilket geografiskt rum intersektioner uppträder (jfr de los Reyes, Martinsson, 2005 s. 33).

Global muslimsk diskurs

Den första diskursen kan betecknas som muslimsk global. I denna diskurs framträder en religiös hierarki där flickorna själva har rangordnat det ”arabiska” högst. Det ”arabiska” företräds främst bland de flickor som betecknar sig som ”araber” men finns även företrädd bland de andra. Flickorna förhåller sig till den globala muslimska diskursen som på olika sätt visar hur de ska leva ”rättroget” eller som ”riktiga” muslimer. Denna diskurs framträder genom att den ställs i relation till andra sätt att leva, vilka ses som mindre muslimska. Muslimsk ska förstås som en vilja att göra ”det rätta”, d v s att följa de regler och bud som Gud har givit människor. För flickorna gäller det att ta reda på vad som anses som den rätta tolkningen av Koranen och försöka agera utifrån denna i sina liv både här i Sverige och i andra länder. Även om flickorna anser att de inte lyckas följa *Koranens bud* är de medvetna om att Koranen ställer krav på dem. Somliga av flickorna anser att det kan vara lättare att leva efter Koranens bud i andra länder än muslimska och menar att islam är en universell/global religion. Islam brukar betecknas som en uppenbarelsereligion i likhet med kristendomen, och skiljer sig på så sätt från etnisk religion, t ex judendom (eller hinduism) som är kopplade till ett folkslag eller ett land.

- Det krävs väldigt mycket för att vara muslim, väldigt mycket kan jag säga för jag har läst delar av Koranen, eller inte jag, utan min mamma och då brukar hon berätta varje sida hon har läst och det krävs väldigt mycket för att kunna vara muslim. Jaa det är väldigt mycket. Man får inte ha tv, stereo, alltså det är massor och det är väldigt svårt att vara muslim, det är inte lätt ja det står i Koranen.
- Det jag gör är att jag inte äter griskött.
- Det som gör att jag är muslim är väl att jag inte äter griskött och jag går nästan aldrig ut och det är väl att man typ inte får ha killar och så, men det bryr jag mig inte om och alkohol och rökning och så men det gör jag ändå i smyg, så att (...) jag vet att det inte är bra, det vet jag, men jag gör det i alla fall.

Det görs, hos flickorna, en tydlig åtskillnad mellan religion och kultur. Religion är enligt flickorna det som Gud uppenbarat medan kultur är något som är skapat av människor. Alla flickorna, oavsett om de betecknar sig som *araber* eller något annat, menar att det *arabiska* står för det mest centrala i islam, som blir det ”rätta” i jämförelse med ”de andra”, de muslimer som inte är araber. Kopplingarna till arabiskan som Koranens språk görs inte direkt av flickorna, utan de talar om *det arabiska* i mer allmänna ordalag. Utifrån Appelros (2005) begrepp *religiös proximitet* beskrivs religion som en hierarkisk uppbyggnad där *det arabiska* i vår studie står högst i rang. De arabiska flickorna uttrycker själva hierarkin tydligt, men även de bosniska flickorna reproducerar i viss mån denna hierarkiska diskurs genom att säga att de själva inte är *så religiösa som araberna*, men ändå *mer religiösa än sina föräldrar*. Betoningen av det religiösa framträder dels som en

frigörelse från föräldrarna, dels som en identitetsmarkör gentemot ett svenskt samhälle där islam ifrågasätts. När det gäller religion tycks alla flickorna använda religionsbegreppet ur såväl ett snävare som ett vidare perspektiv. Det snävare tycks vara förknippat med *arabernas tro*, både av de flickor som är ”araber” och av de övriga som menar att *de inte är lika religiösa*, eller *lika strängt hållna* (jfr Otterbeck, 2000, von Brömssen, 2003). Flickorna förknippar ett snävare religionsbegrepp både med kunskaper om islams regler och med att följa ett livsmönster, till exempel att bära slöja. Detta religionsbegrepp refererar till en global islam, som fungerar var man än bor. Flickorna markerar här en tredje position som ligger bortom såväl föräldrarnas tolkning av islam som det svenska. Flickornas resonemang ligger i linje med en tolkning av islam som bryter mot traditionalism och istället förespråkar nytolkning av källorna, Koranen och Sunna (traditionen). Det finns emellertid en mångfald riktningar inom trenden ”tillbaka till källorna”, där nytolkning sker både ur ett mer fundamentalistiskt perspektiv och ifrån ett mer modernistiskt. Somliga av flickorna ansluter sig till mer fundamentalistiska tolkningar än andra som intar en mer modernistisk position.

Flera av flickorna i vår studie menar att det inte är helt enkelt att praktisera islam i vardagen i ett icke-muslimskt land. De menar att andra ser dem som *konstiga eller tråkiga* på grund av hur de ser ut och hur de lever jämfört med etniskt svenska flickor. I diskussionen om t ex giftermål, och om frihet synliggörs islam som mer snäv eller *sträng*. Flickorna menar att föräldrarna vet bäst vem de ska gifta sig med och vill att de ska få en bra man. Seden att arrangera ett äktenskap, kan ses som religiös och kulturell. Det innebär att det är föräldrarna som i samråd med sina barn fattar beslut om vem flickan (eller pojken) ska gifta sig med. I praktiken innebär det begränsningar av flickors/kvinnors (föräktenskapliga) sexualitet och det påverkar flickornas uppväxtvillkor mer än pojkarnas, eftersom deras sexualitet inte bevakas på samma sätt. Arrangerade äktenskap förknippas ofta med religion, men är en företeelse som förekommer i olika kulturer, under olika tider och på olika platser. Arrangerade äktenskap kan hänga ihop med bl a social klass, släktskap, stjärnkonstellationer (t ex i Indien) eller ekonomi. En del traditioner bygger på att flickan har med sig hemgift till äktenskapet, ett system som gynnar makens familj. I andra fall handlar det om att flickans familj frångår försörjningsbördan genom att kvinnan i fortsättningen kommer att tillhöra makens familj. Förr var det vanligt att familjer i Sverige arrangerade äktenskap för att kunna slå ihop två mindre gårdar för att få dem mer lönsamma.

Arrangerade äktenskap förekommer även i syfte att ge en av parterna uppehållstillstånd i ett visst land. Enligt svensk lagstiftning ska ett äktenskap ingås frivilligt och bygga på båda parter samtycke. När det gäller jämställdhet så bygger arrangerade äktenskap på andra premisser (Schlytter, 2004). Vidare kan diskuteras vilken innebörd som läggs i begreppet ”arrangerat äktenskap”. I dag ”arrangeras”

äktenskap såväl i underhållningsprogram på TV som på internet, där människors egenskaper matchas emot varandra. Flickorna i vår studie ser ”arrangerade äktenskap” som något icke-svenskt, och även om de reagerar emot tvångsäktenskap, så kan de uppleva en trygghet i att föräldrar vill sina barns bästa. ”Arrangerade äktenskap” kopplas på så sätt till islam och motiveras utifrån Koranen.

Den globala diskursen innebär att flickorna kan tänka sig att leva såväl i *arabländer* som på andra håll i världen och de har släktingar i många länder. Flera av flickorna har också bott i andra europeiska länder. I samtalen synliggörs den globala eller transnationella diskurs, där religion och kön är oberoende av politiska och historiska sammanhang.

Vidare talar flera av flickorna om sig själva som mer religiösa än sina föräldrar, i synnerhet de som framställer sig som tillhörande den globala diskursen. De flickor som bär slöja har alla markerat att det är deras eget val och att mödrarna i en del fall till och med avrått dem eller bett dem vänta med att bära slöja. Av de flickor som inte ser sig själva i ett universellt/globalt sammanhang framställs *arabiska flickor som mer förtryckta med slöjtvång*. De som inte ser sig som *araber* reagerar dessutom på läromedel i skolan som talar om *arabisk islam som den enda*. (Inom den globala diskursen handlar läromedelskritiken om ett könsperspektiv, det vill säga hur kvinnan framställs). I samtalen byggs en bild av islam upp, som representant för det som är gott och rätt för både män och kvinnor, men olika omständigheter gör att det inte alla gånger är så lätt att göra riktiga tolkningar. Här förhandlar flickorna med varandra och hänvisar i sin argumentation till olika auktoriteter och koranställen.

Kulturell muslimsk diskurs

Den andra diskursen som flickorna förhåller sig till skulle kunna beskrivas som en kulturell diskurs. Framförallt är det de bosniska flickornas utsagor som kan analyseras inom denna diskurs, men diskursen är synlig även i de andra intervjuerna. De bosniska flickorna vill visa *en annan*, mer tillåtande ”svensk” syn på islam och markerar på så sätt ett avståndstagande från den hierarkiska ordning som finns beskriven i den ovan nämnda globala diskursen. Den globala diskursen utmanas alltmer av en islam som anknyter till det nationella, det lokala och kontextuella. Den sida av islam som framhävs i denna diskurs är hur religionen praktiseras (formas) i Sverige, eller i ett land som är icke-muslimskt. Genom att fasta och inte äta fläskkött markeras en muslimsk identitet, men handlingen ger islam nya innebörder: Orsaken till fastandet är snarare att *rensa magen från gifter* än att koppla den till den muslimska broderskapstanken, som i den globala diskursen. De bosniska flickorna är osäkra på vilken gren, sunna eller shia, av

islam de tillhör, och framhåller istället en europeisk islam. Det lokala och kontextuella i islam samt det ”bosniska” står i centrum för tolkning av religion och kön både i Sverige och i Bosnien.

Jag är nog halv-halv. Jag sa det faktiskt häromdagen, jag pratade om det. Vad är jag egentligen? Det var jag och min mamma. Hon, vad är du då? Ja då, jag är bosnier och andra halvan är svensk tror jag. Jag vet inte. Jag kan inte säga att jag är det eller det. Vart man än åker är man ju invandrare.

Här framstår en hierarkisk ordning, som utmanar global islam, nämligen en europeisk muslimsk identitet som inkluderar både det kulturella och det lokala/kontextuella. Flickorna betonar det kulturella framför det religiösa, speciellt i förhållande till andra muslimer. Flickorna beskriver hur islam har förändrats över tid, på andra platser och i olika generationer. Vid resor till Bosnien på somrarna möter flickorna en förändrad bild av islam än den de själva är uppvuxna inom. I Sverige möter de ytterligare en bild av islam som är anpassad till svenska förhållanden.

Begreppet ”kultur” används flitigt i språkbruket kring religion i våra intervjuer, och i talet om ”det kulturella” används ett vidare religionsbegrepp som bygger på en etnisk tillhörighet snarare än bekännelse till en speciell tro. Denna vidare religionsdefinition är vanlig utanför Europa (von Brömssen, 2003). I världsdelar, där sekularisering inte, eller i lägre grad, påverkat samhället är alla människor på något sätt inlemmade i en religion. De bosniska flickorna säger sig inte vara så religiösa som *araberna*, men vill samtidigt synliggöra en *annan sida* av islam, som de menar sällan kommer fram i den svenska debatten. Bosnisk kultur liknas vid *den svenska kulturen* och flickorna säger själva att de lever som svenskar. Flickorna talar om det ”svenska” som sekulariserat, och upplever inte att ”svensk kultur” innehåller kristna traditioner som härstammar från en universell kristendom. ”Det svenska” uppfattas som religiöst neutralt och går därför att kombinera med ”det bosniska”, som också uppfattas som muslimskt.

I ett annat av våra samtal synliggörs främlingskap mellan en svensk icke-religiös och en muslimsk religiös miljö, där en av flickorna känner främlingskap inför båda. Den islambild hon fått, eller får i ganska vuxen ålder, är kopplad till en nationell kulturell form av islam som hon bär med sig från sitt hemland och inte känner att hon kan identifiera i svensk miljö, eftersom hon inte får den bekräftad i sin närmaste omgivning. Den kulturella form av islam som de bosniska flickorna talar om som euroislam är obekant för henne. Islambilden framstår för henne som främmande, en bild som hon inte kan känna igen sig i, men samtidigt inte heller argumentera emot. Hon har hört att man inte kan komma till paradiset om man inte bär slöja. Samtidigt förstår hon inte varför, och har därför valt att tills vidare avstå.

Symboler som slöja är ett av flera religiösa uttryck som knyts till ett sammanhang men är föränderliga över tid och på annan plats (Hjärpe, 2003, Otterbeck, 2000, Larsson, 2006). Det finns ett avstånd mellan flickan och islam samtidigt som det finns ett avstånd ifrån henne och ”det svenska”. Flickan pratar om den svenska kultur hon lever i och får inte ihop denna med islam, som hon ändå väljer att inordna sig i.

I den kulturella diskursen framhålls islam som en del av identiteten, precis som svenskhet. Religion har i den kulturella diskursen inte verbaliserats på samma sätt som i den globala, vilket fört med sig att den framstår som mer oproblematiserad, i alla fall i ett icke-muslimskt land. Religionen fungerar som traditionsförmedling och ingår i vardagslivet som en trygghet till exempel när det gäller uppfostran. Däremot har, t ex de bosniska flickorna inte samma kunskaper om religionen som de flickor som verkar i en global diskurs. Det kulturella har varit oreflekterat tidigare, men här i Sverige måste de, kanske för första gången verbalisera sin tro. De vill förmedla tryggheten, men har inte en religiös terminologi att förhålla sig till, som svarar på frågan: Varför? I våra intervjuer framhåller de att de är *precis som svenskar*. Flickorna tar avstånd ifrån en mer fundamentalistisk inriktad islam, som de menar är kvinnoförtryckande, något som de inte kan acceptera. Bilden av deras syn på religion innehåller jämställdhet mellan könen, liksom också de flickor som förhåller sig till en global diskurs anser vara viktigt. Bilden som flickorna inom den kulturella diskursen förmedlar om *arabtjejkerna* är att de inte vill ha jämställdhet, men i våra intervjuer säger alla flickor att de tycker att jämställdhet är viktigt. Religiösa traditioner har varit och är kvinnoförtryckande, vilket flickorna är medvetna om, men samtidigt har religionen varit och är ett stöd för rättvisa, samt medverkar till sociala förändringar som i sin tur bidrar till att skapa jämställda villkor för kvinnor (jfr Nussbaum, 2002a).

Kritisk muslimsk diskurs

Den tredje diskursen som flickorna förhåller sig till skulle kunna kallas sekulariserad kritisk. Den kan framförallt ses som en motdiskurs, där både religion och kultur uppfattas som frihetsberövande. Flickornas berättelser handlar om övergrepp och utnyttjande som sker i islams och olika kulturers namn. Religion är något destruktivt och fungerar som ett hinder för den egna friheten. Flickorna anammar etniska svenskars syn på sig själva, i alla fall som de antar att andra ser på dem. I intervjun berättar de för oss hur det *är*, vilket gör att de fjärrar sig själva från de kulturella traditioner som de inte tycker är bra (jfr Andersson, 2003). De talar om sig själva som mindre muslimska och *de andra* muslimska flickorna som *mer muslimska*. På så sätt avgränsar de sig själva mot andra muslimer, vilket innebär att de uppfattar sig som sekulariserade. Flickorna talar om att det är skillnad mellan religion och kultur, men de tar avstånd från båda. Samtidigt tar de

religionen som hjälp i argumentationen mot kulturella sedvänjor, till exempel när det gäller kvinnlig omskärelse och hedersförtryck. De påpekar att vissa sedvänjor inte går att hitta i Koranen. Till exempel påtalar de att det inte står något om att kvinnor ska dödas eller bära slöja.

-De här människorna tänker på ett väldigt annorlunda sätt, kulturen och... Det har blivit så mycket genom tiden som har lagts på deras ryggar. Jag menar de får inte ens klä sig som de vill, alla måste gå med sådana där långa saker och bara ögonen får synas, och samtidigt så under det här täcket, islamtäcket som det kallas, så pågår det en massa saker. De förbjuder att killar och tjejer pratar, men det gör de ändå. Rökning och alkohol, det förekommer. Det är liksom dubbelmoral. Ett falskt samhälle. Det är bara att hålla sig till Gud, att du är en bra människa på jorden och sen går du de enkla stegen som din religion leder dig på. Jag vill inte gå in på detaljer för det är olika åsikter också.

Religionen förmedlar enligt flickorna en moralsyn, som feltolkas och som framförallt drabbar kvinnor, vilket de anser är *orättvist*. Moralsynen kan vara bra i sig, men att använda den på ett felaktigt sätt leder till ett förtryck och då handlar det inte om religionen i sig, utan hur den tolkas. Flickorna ifrågasätter om islam gör skillnad mellan flickors/kvinnors moral och pojkar/mäns. Samtidigt menar de att flickor/kvinnor inom islam har strängare regler för hur de ska klä sig och har att underordna sig en strängare sexualmoral än pojkar/män (jfr Nussbaum, 2002a, Schlytter, 2004, Otterbeck, 2000, Okin, 2002). I vissa fall lever män och kvinnor under olika omständigheter menar flickorna. Det är alltid någon som bestämmer lite mer än någon annan. Precis som föräldrar bestämmer över sina barn så bestämmer mannen vissa saker. Mäns företräde anser flickorna är helt fel och menar att den synen finns inom många kulturer, även i Sverige. Den drabbar kvinnor hårdare, då de ses som mindre värda än män.

-Dom har inte den kunskapen om sex och samlevnad. Dom har inte det därnere. Dom tror att alla tjejer som är oskulder ska blöda. Jag har sagt till min mamma, för jag har läst på i biologin, att om jag inte blöder så beror det inte på att ...men hon bara säger nej det är inte så, du kommer att blöda.
-Sådana är mina föräldrar med och det äckligaste är att man ska visa upp blodet för sina föräldrar. Det är verkligen förnedrande.

Detta innebär att de religiösa och kulturella traditionerna antingen måste motiveras eller ifrågasättas och det senare blir tydligt i talet om jämställdhet. Avståndstagandet ifrån religion och tradition sker genom att i talet göra en beskrivning av ”vi” och ”dom”. Förtal och kritik mot den egna gruppen som ses som ett kollektivt ”dom”, medan de själva är något annat. Flickorna i den sekulariserade kritiska diskursen vill påverka religionen och leva ett jämställt liv i

frihet. För dem är det viktigt att de behandlas som andra flickor i deras egen ålder och att de vill vara *lika mycket värda som pojkar*. Alla människors lika värde är viktigt, inte minst för kvinnor. Av den anledningen är det viktigt att inse att alla kulturella och religiösa uttrycksformer inte kan vara lika accepterade (Schlytter, 2004). De kulturella och religiösa normer som flickorna i flera av våra intervjuer hänvisar till och argumenterar emot begränsar deras tillvaro på grund av kön och religion. De menar att flickor/kvinnor ska ha samma rättigheter och möjligheter som pojkar/män att få forma sina egna liv. Detta är en grundläggande rättighet i vårt samhälle, men att flickor och pojkar har den rätten betyder inte att de alltid har samma möjligheter (Okin, 2002, Schlytter, 2004). En sekulär humanism ser religion som marginell och ser också religionen som fiende till kvinnors framsteg. Inga kulturer är homogena eller saknar konflikter. Detsamma kan sägas om religiösa traditioner, som inte enbart innebär lydnad utan också kritik och diskussion. Inom diskursen sekulariserad/kritisk finns det påståenden som tyder på att kvinnors röster inte förts fram och att det pågår en förändring åtminstone i våra intervjuer av unga kvinnor, vilka tar avstånd från en tidigare generation kvinnor som har låtit sig tystas. Samtidigt pågår det forskning och diskussioner inom feministiska rörelser om hur religionens syn på kvinnor har påverkats av tolkningar som är gjorda i ett samhälle där män har haft tolkningsföreträde (Eriksson, 2004).

Vad är det som växer fram?

Vi har nu visat hur flickorna i samtal med varandra formar bilder och motbilder av religiösa och könsrelaterade handlingar och dogmer som finns tillgängliga inom olika diskurser. Andra diskurser formas, som utgår ifrån de gängse, men blir till något nytt i våra samtal. Vårt huvudsakliga syfte i denna rapport har varit att synliggöra hur kön och religion i förhållande till tid och rum påverkar och formar unga kvinnors liv och framtidsdrömmar. Vi har velat visa en funktionell förståelse av kön och religion, men samtidigt menar vi att funktionella och substantiella nivåer inte motsäger varandra. Flickorna försöker beskriva hur de som muslimer (i Sverige) utövar sin tro samtidigt som de vill tala om för oss vad islam innebär. Vi har genom flickornas berättelser försökt att visa hur olika islambilder formas i flickgrupper på små orter och i stora städer i Västsverige. I detta formande medverkar flickorna aktivt. Flickorna är också en del av de strukturer som de både reproducerar och argumenterar emot. Strukturella analyser kan användas och visa var problematiska områden finns samt påvisa att det sällan är enbart individer utan även strukturer som bestämmer villkoren. I våra intervjuer har vi dock velat visa hur flera olika och komplexa bilder av en muslimsk flicka/kvinna skapas av dem själva. I litteraturen, i media och i samhällsdiskurser förekommer olika bilder av den muslimska kvinnan, både en bild av den starka och fria kvinnan, och bilden av den förtryckta muslimska flickan/kvinnan, där den sistnämnda ofta dominerar. Talet om den förtryckta muslimska kvinnan blir någon som ”vi” ska hjälpa eller

”befria”. ”Den muslimska kvinnan/flickan” framställs som ”offer”, en person som inte kan handla själv och inte ses som subjekt utan istället framställs som objekt för andras önsknings och kontroll. Genom det ökade intresset för islam och religion i allmänhet, och den många gånger inskränkta bild som förmedlas har vår avsikt varit att ta reda på flickornas bilder av hur det kan förhålla sig med det muslimska i olika sammanhang, i olika tider och på olika platser. Genom våra intervjuer har vi funnit att religion och jämställdhet för många av flickorna förutsätter varandra. I analysen framgår att det finns en pågående inommuslimsk debatt kring frågor om feminism och religionstolkning. Diskriminering upprätthålls genom tillskrivna etniska identiteter och kategoriindelningar, vilket drabbar kvinnor, men också andra grupper. För att en grupp ska kunna få tillgång till makt kan det vara viktigt att gruppen håller samman, samtidigt som det kan vara negativt för kvinnor. De har inte fått egna rättigheter, om de inte slutit sig samman i t ex muslimska kvinnogrupper.

De beskrivna diskurserna utmanar varandra på olika punkter, där två av diskurserna har något gemensamt i förhållande till den tredje. Den globala muslimska och den kulturella muslimska framhåller religionen i högre grad som en viktig identitetsfaktor i samhället, vilket inte den sekulära kritiska gör på samma sätt. En gemensam faktor som binder samman den globala och den kritiska är att man i båda gör en åtskillnad mellan religion och kultur. De ställningstaganden som görs skiljer sig dock åt. Den globala förespråkar islam, medan den kritiska argumenterar emot. Den kritiska diskursen har gemensamt med den kulturellt religiösa att man vill värja sig emot en alltför dogmatisk tolkning av islam, som i det här fallet uppfattas som ett hot mot kvinnans rättigheter i samhället. I våra samtal med flickorna framträder alla tre diskurserna och i argumentationen utmanas varje diskurs genom argument från de andra. Genom att de olika diskurserna ställs emot varandra i samtal utmanas hegemoniska mönster.

Forskningen har sedan upplysningen kategoriserat för att kunna organisera och förmedla kunskap. I de kategoriseringarna utövas alltid makt och det impliceras rum. Man definierar, beskriver och omger kategorierna med värdeladdade egenskaper. Kategorierna placeras också rumsligt, och dessa rum definieras på ett stereotypifierande sätt (Molina, 2005, s 117).

Det är svårt att säga om någon av diskurserna är mer hegemonisk än någon annan, men de olika diskurserna visar islams roll och vad som kan hända när islam korsar kön. Genom islams inträde i Sverige synliggörs även kristen tro och tradition. Religionen finns närvarande i ett samhälle som vi uppfattar som sekulärt, inte minst genom att traditioner har sakraliserats. Hjärpe (2003) ger tydliga exempel på detta, t ex har konfirmation fått en alltmer religiös innebörd genom att möjligheten att avstå har ökat och därmed är konfirmation inte längre den markering mellan

barndom och vuxenblivande som den var i äldre tid. Paradoxalt nog kan man säga att sakraliseringen ökar i sekulära samhällen. Det är genom att framhålla vissa områden som icke-religiösa, som andra automatiskt framstår som religiösa. Det blir särskilt tydligt när flickorna talar om det ”svenska”, som ofta betraktas som sekulärt och jämförs med det ”muslimska”, som framstår som mer religiöst. Genom våra analyser av intervjuerna har vi velat framhålla att det inte finns en klar polarisering mellan det sekulära och det religiösa. I alla religioner eller dogmer finns sammanflätningar mellan religion och kultur. Det kan vara svårt att visa vad som är vad, och när vi betraktar andra kulturer så beskrivs de utifrån en position som inte är neutral, utan de beskrivs utifrån en position som kan beskrivas som svensk, kristen, sekulär eller något annat. ”Det muslimska” framstår då ofta som dogmatiskt.

Vissa föreställningar som ofta framträder när islam kommer på tal argumenterar alla flickorna emot, men utifrån olika positioner, till exempel terrorhandlingar. Somliga menar att terrorhandlingar inte har med islam att göra, utan är som vilket våld som helst, medan andra motiverar sitt avståndstagande från terrorhandlingar utifrån ett religiöst perspektiv: Gud är emot det. Här visas alltså att argumentationen kan skilja sig åt även om flickorna är av samma åsikt.

I forandet av identiteter där religionen har en given plats använder flickorna uttryck från olika religiösa diskurser i sina dagliga praktiker. Somliga av flickorna strävar efter att anpassa sig till majoritetskulturens värderingar, medan andra betonar sin kulturella och religiösa bakgrund i högre grad. Ett par av flickorna har påbörjat ett engagemang som just nu pekar i en mer konservativ religiös riktning medan andra arbetar aktivt för att med utgångspunkt från Koranen legitimera en mer liberal syn på kvinnan. Flickornas tal om religion och kön formas bland annat av tre diskurser, som vi beskrivit ovan, och i sitt tal positionerar de sig i förhållande till dessa diskurser i olika sammanhang. Men oavsett hur de muslimska flickorna förhåller sig till sin religion är de aktiva i sina ställningstaganden och pläderar för ett jämställt perspektiv.

Referenslitteratur:

- Alvesson, Mats & Sköldböck, Kaj (2000). *Tolkning och reflektion*. Lund: Studentlitteratur.
- Ambjörnsson, Fanny (2004). *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Andersson, Åsa (2003). *Inte samma lika. Identifikation hos tonårsflickor i en multietnisk stadsdel*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposium.
- Appelros, Erica (2005). Religion och intersektionalitet I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2- 3.05.
- Atkinson, Paul (2004). *Transcriptions. I: Seale Social research methods, a reader*. London: Routledge.
- Barth, Fredrik. (1994). (Ed.). *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Oslo: Pensumtjenste.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina (2000). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Lund: Studentlitteratur.
- Bryman, Alan (2001). *Social Research Methods*. Oxford University Press.
- Cuesta, Marta (2003). Vardagssamtal mellan kvinnor. I: Mulinari, Diana, Sandell, Kerstin, Schömer, Eva (red.). *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus*. Lund: Studentlitteratur.
- de los Reyes, Paulina, Molina, Irene, Mulinari, Diana (2003). Introduktion. *Maktens (o)lika förklädnader. I: de los Reyes, Paulina, Molina, Irene, Mulinari, Diana (red) Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige. Maktens (o)lika förklädnader. Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- de los Reyes, Paulina & Mulinari, Diana (2005). *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber AB.
- de los Reyes, Paulina & Martinsson, Lena (2005). *Olikhetens paradigm. I: de los Reyes, Paulina & Martinsson, Lena (red). Olikhetens paradigm – intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetskapande*. Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, Anne-Louise (2004). *Genusperspektiv på teologi*. Stockholm: Högskoleverket.
- Esposito, John L., Fasching, Darrell J., Lewis, Todd (2002). *World Religions Today*. Oxford University Press: Oxford.
- Gannerud, Eva (1999). *Genusperspektiv på lärargärning. Om kvinnliga klasslärares liv och arbete*. Avhandling från Göteborgs universitet: Acta universitatis.
- Geertz, Clifford (1973) *Thick Description: Towards an Interpretive Theory of Culture*, I: C. Geertz *The interpretation of Cultures*. New York: BasicBooks.
- Gemzöe, Lena (2002). *Feminism*. Stockholm: Bilda förlag.
- Gullveig Alver, Bente & Öyen, Örjar (1998). *Etik och praktik i forskarens vardag*. Lund: Studentlitteratur.

- Haag, Eva-Lena (2001). *"Snälla flickor" – kvinnor berättar om sin barndom på 1950-talet*. Göteborg: Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige Nr 35.
- Haag, Eva-Lena (2003). En diskursanalys av lärares samtal inom ett jämställdhetsprojekt. I: Gannerud, Eva (red). *Våga bryta mönstret – uppsatser kring ett jämställdhetsprojekt*. Göteborgs universitet: IPD-rapporter Nr 2003:09.
- Hedin, Christer (1996). *Islam enligt Koranen*. Alhambras pocket encyklopedi/51.
- Hjärpe, Jan (2003). *Tusen och en natt & den elfte september. Tankar om islam*. Stockholm: Prisma.
- Hjärpe, Jan (1979). *Politisk islam*. Lund: Berlings.
- Hägerström, Jeanette. (2003). Utmaningar i feministisk teori. Att förstå samspel mellan genus, etnicitet och klass i utbildning. I: Mulinari, Diana; Sandell, Kerstin; Schömer, Eva (red.) *Mer än bara kvinnor och män. Feministiska perspektiv på genus*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansson, Anna (2005). *Narrativ metod och teori. Med livsberättelsen i fokus*. Lund: Studentlitteratur.
- Koranens budskap i svensk tolkning av Mohammed Knut Bernström med kommentarer av Muhammad Asad*. (1998). Stockholm: Proprius förlag.
- Larsson, Göran (2006). *Att läsa Koranen, en introduktion*. Stockholm: Verbum.
- Lykke, Nina (2005). Nya perspektiv på intersektionalitet. Problem och möjligheter. I: *Kvinnovetenskaplig tidskrift 2-3.05*.
- Magnusson, Eva (2003). *Genusforskning inom psykologin – bidrag till psykologisk teori och praktik*. Stockholm: Höskoleverket.
- Martinsson, Lena (2001). Marmorhallen. Kön- och sexualpolitiska rum. I: Lundgren, Britta & Martinsson, Lena: *Bestämma, benämna, betvivla. Kulturvetenskapliga perspektiv på kön, sexualitet och politik*. Lund: Studentlitteratur
- Martinsson, Lena (2006): *Jakten på konsensus: intersektionalitet och marknadsekonomisk vardag*. Malmö: Liber.
- McGuire, Meredith, B. (2002). *Religion. The Social Context*. Wadsworth, Belmont, CA [fifth ed.]
- Molina, Irene (2005). Koloniala kartografier av nation och förort. I: Molina, Irene & Martinsson, Lena (red). *Olikhetens paradigm – intersektionella perspektiv på (o)jämlighetskapande*. Lund: Studentlitteratur.
- Nordberg, Michael (1988). *Profetens folk. Stat, samhälle och kultur i islam under tusen år*. Stockholm: Tidens förlag.
- Nordenstam (2003). *Genusperspektiv på språk*. Stockholm: Höskoleverket i samarbete med Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Nussbaum, Marta C (2002a). *Kvinnors liv och social rättvisa, ett försvar för universella värden*. Göteborg: Daidalos.
- Nussbaum, Marta C (2002b). Den viktiga komplexiteten. I: Okin Moller, Susan: *Mångkulturalism – kvinnor i kläm?* Göteborg: Daidalos.
- Okin Moller, Susan (2002). *Mångkulturalism – kvinnor i kläm?* Göteborg: Daidalos.

- Osbeck, Christina (2006). *Kränkningens livsförståelse: en religionsdidaktisk studie av livsförståelse lärande i skolan*. Religionsvetenskap: Karlstads universitet.
- Otterbeck, Jonas (2000). *Islam, muslimer och den svenska skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Pattman, Rob, Frosh, Stephen, Phoenix, Ann. (2005). Constructing and Experiencing Boyhoods in Research in London. I: *Gender and Education*, vol 17 nr 5 p555-561.
- Perneman, Jan-Erik & Branzell Hermelin, Maria (2002). *Inuti mötet – om nätverk och medskapande som frigörande kraft*. Samverkansprojektet Ungdomsstyrelsen.
- Ramadan, Tariq (2004). *Att vara europeisk muslim: islamiska källor i ett europeiskt sammanhang*. Furulund: Alhambra.
- Roald, Anne Sofie (2005). *Islam: historia, tro, nytolkning*. Stockholm: Natur och kultur.
- Said, Edward (2003). *Orientalism*. London: Penguin.
- Sander, Åke & Andersson, Daniel (2005). Religion och religiositet i en pluralistisk och föränderlig värld – några teoretiska, metodologiska och begreppsliga kartor. I: Andersson, Daniel & Sander, Åke *Det mångreligiösa Sverige – ett landskap i förändring*. Lund: Studentlitteratur.
- Schlytter, Astrid (2004). *Rätten att själv få välja. Arrangerade äktenskap, kön och socialt arbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Søndergaard, Dorte Marie (2005). Making sense of Gender, Age, Power and Disciplinary Position: Intersecting Discourses in the Academy. I: *Feminism & Psychology* vol 15 s 189-208.
- Thurén, Britt-Marie (2002). *Genusforskning inom socialantropologin – antropologiska bidrag till genusforskningen*. Stockholm: Högskoleverket.
- Weiner, Gaby & Berge, Britt-Marie (2001). *Kön och kunskap*. Lund: Studentlitteratur.
- Wernersson, Inga (2006). *Genusperspektiv på pedagogik*. Stockholm: Högskoleverket.
- Winther Jørgensen & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- von Brömssen, Kerstin (2003). *Tolkningar, förhandlingar och tystnader – elevers tal om det mångkulturella och postkoloniala rummet*. Avhandling från Göteborgs universitet: Acta universitatis Gothoburgensis.
- Wooffitt, Robin (2001). *Researching Psychic Practitioners: Conversation Analysis*.
- Yuval-Davis, Nira, (2005). Gender mainstreaming och intersektionalitet. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2-3, Göteborg.
- Öhlander, Magnus (1999). Utgångspunkter. I: Öhlander, Magnus & Kaijser, Lars. *Etnologiskt fältarbete*. Lund: Studentlitteratur.

FORSKNINGSRAPPORTER UTGIVNA AV HÖGSKOLAN VÄST

2007

Johansson, Iréne (ed.), 9th Uddevalla Symposium 2006, *Entrepreneurship and Development – Local Processes and Global Patterns*, Forskningsrapport 2007:01

Blomgren, Roger, *Den onda, den goda och den nyttiga – Kulturindustrin, filmen och regionerna*. Forskningsrapport 2007:02

Haag, Eva-Lena, Risenfors, Signild, *Jämställdhet, islam och framtidsdrömmar. En intervjustudie om muslimska gymnasieflickor*. Forskningsrapport 2007:03

2006

Uddevalla Symposium 2005, *Innovations and Entrepreneurship in Functional Regions*. Forskningsrapport 2006:01

Nilsson, A. Lena, *Hälsofrämjande strategier i skola, vård och omsorg: Delrapport III i forskningsprojektet Långtidsfrisk eller långtidssjukskriven*. Forskningsrapport 2006:02

Herrman, Margaretha, *Att förstå och förklara smärta. Sammanställning av en enkätundersökning där ungdomar från Lettland och Sverige medverkar*. Forskningsrapport 2006:03

Ringsby Jansson, Bibbi, Olin, Elisabeth, *Risk eller möjlighet? Om styrning och inflytande i mötet mellan unga med funktionshinder och välfärdssamhällets aktörer*. Forskningsrapport 2006:04

FORSKNINGSRAPPORTER UTGIVNA AV HÖGSKOLAN I TROLLHÄTTAN/UDDEVALLA

2001

Uddevalla Symposium 2000, *Entrepreneurship, Firm Growth and Regional Development in the New Economic Geography*. Forskningsrapport 01:01

Fredriksson Larsson, Ewa, Hedelin, Lisbeth, Gärlin, Tommy, *The Influence of Choice of Expert Advice on Smallbusiness Managers' Expansive Goals in Rural Sweden*. Forskningsrapport 01:02

2002

Uddevalla Symposium 2001, *Regional Economies in Transition*. Forskningsrapport 02:01

Mårdén, Björn, *Handledare i kamp mot arbetslöshet*. Forskningsrapport 02:02

Blomgren, Anna-Maria, Blomgren, Roger, *Det ostyrbara pastoratet: Teaterpolitikens nätverk*. Forskningsrapport 02:03

Mårdén, Björn, *Pragmatism som ett sätt att förstå arbetsintegrerat lärande*. Forskningsrapport 02:04

Bohlin, Margareta, Erlandsson, Soly, *Att leva i transithallen - En fenomenologisk studie om arbetssökande kvinnor med utländsk bakgrund och med funktionshinder*. Forskningsrapport 02:05

Nordqvist, Per, Perneman, Jan-Erik, *Församlingsintegrerat lärande - om nätbaserad utbildning inom Svenska kyrkan*. Forskningsrapport 02:06

2003

Uddevalla Symposium 2002: *Innovation, Entrepreneurship, Regional Development and Public Policy in the Emerging Digital Economy*. Forskningsrapport 03:01

Bandyopadhyay, Robi, *Modelling of the Flame Spraying Process*. Forskningsrapport 03:02

Grundén, Kerstin, *Arbetsintegrerat e-lärande vid Länsstyrelsen - utvärdering av ett pilotprojekt avseende diarieföring i Diabas*. Forskningsrapport 2003:03

Grankvist, Gunne, *Köpkriterier, Sociala Normer och Åsikter om Miljömärkta Matvaror*. Forskningsrapport 2003:04

Korp, Peter, *Hälsopromotion - en sociologisk studie av hälsofrämjandets institutionalisering*. Forskningsrapport 2003:05

2004

Uddevalla Symposium 2003: *Entrepreneurship, Spatial Industrial Clusters and Inter-firm networks*. Forskningsrapport 2004:01

Erlandsson, Soly, Bohlin, Margareta, *Personalansvarigas reflektioner kring jämställdhet, funktionshinder och etnicitet. En studie med beskrivande vinjetter som metod*. Forskningsrapport 2004:02

Jansson, Jennie, Theliander, Jan, *Kvalifikation och turordning vid uppsägning. Tendenser till förändringar i praxis inom ramen för LAS*. Forskningsrapport 2004:03

Sunnemark, Fredrik, Åberg, Martin, *How 'the Politics of Retrenchment' was Said and Done: Remodelling of Concepts and Roles in Swedish Welfare State Discourse*. Forskningsrapport 2004:04

Assmo, Per, *Creative Industry Cluster Growth in a Global Economy*. Forskningsrapport 2004:05

Herrman, Margaretha, *Ta på dig mössan! Om hur ungdomar förstår och förklarar förkylning*. Forskningsrapport 2004: 06

Herrman, Margaretha, *Kronogårdsprocessen – exempel på ett nytt sätt att lösa samhällsproblem?* Forskningsrapport 2004:07

2005

Uddevalla Symposium 2004: *Regions in competition and cooperation: Papers presented at the 7th Uddevalla Symposium 2004, 17 – 19 June, Fredrikstad, Norway*. Forskningsrapport 2005:01

Brülde, Bengt, *Långtidsfrisk eller långtidssjukskriven? Del 1: Översikt och bakgrund. Tänkbara förklaringar och förslag på åtgärder.* Forskningsrapport 2005:02

Herrman, Margaretha, *Långtidsfrisk eller långtidssjukskriven? Del II: En studie av långtidssjukskrivnas och långtidsfriskas erfarenheter.* Forskningsrapport 2005:03

ISSN 1653-459X

